

RECENSIONS

FRANCISCO JAVIER CAMPOS [ed.], *Quinta parte de la historia de la Orden de San Jerónimo (1676-1777)*, por Juan Núñez, monje profeso del Real Monasterio de San Lorenzo del Escorial. Edición e introducción de Francisco Javier Campos, OSA. (Colección del Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, núm. 15). Madrid, Ediciones Escorialenses 1999. Vol. I, XLVII + 533 p. y Vol. II, 445 p.

Transcripción, y estudio, del manuscrito J.I.8 y J.I.9 de la Biblioteca Real del Escorial, que contiene una centuria completa (años 1676-1777) de la historia de la Orden de San Jerónimo, y que había permanecido inédito hasta nuestros días. El editor actualiza la puntuación y ortografía, desarrolla las abreviaturas, y elabora un nuevo índice onomástico más completo al final de cada volumen (cf. vol. I, p. 509-521 y vol. II p. 429-438).

La obra que se edita, escrita por fray Juan Núñez hacia 1797, está concebida y planificada como parte de una historia general, y oficial, de la orden jerónima y, además de la historia de las varias fundaciones jerónimas en los territorios hispanos, incluye también 125 biografías, de monjes y monjas, que destacaron en la observancia de la vida monástica, presentados como modelo a imitar para las generaciones futuras. Interesantes noticias sobre la descripción e impacto de la guerra de Sucesión (1705-1714) en varios monasterios jerónimos de la antigua Corona de Aragón, como el de Santa Engracia de Zaragoza, Sant Jeroni de la Murtra en Badalona y el del Valle de Hebrón en Sant Genís dels Agudells, ambos cerca de Barcelona. Valiosa contribución a la edición de fuentes para el estudio de la historia monástica en los reinos hispanos.

Valentí SERRA

JUAN RUIZ-DE-MEDINA, *El martirologio del Japón 1558-1873*. (Bibliotheca Institutii Historici S.I., vol. 51). Roma, Institutum Historicum S.I. 1999. 859 p.

Estudio, ampliamente documentado, sobre la implantación del cristianismo en el Japón centrado en el análisis de las violentas persecuciones que se desarrollaron a partir, sobre todo, del edicto anticristiano del año 1614, que culminó con el gran martirio de Nagasaki (1622) y, también, con los de Miyako y Edo, entre muchos otros. Se ofrece, a modo de martirologio, el nomenclator de los 2.072 mártires documentados, siguiendo el inventario cronológico de todos martirios ocurridos entre 1578 y 1873 (cf. p. 276-785), junto con un apéndice complementario que contiene la recopilación de las fuentes cristianas, y no-cristianas, así como una estremecedora descripción de los suplicios inflingidos (cf. p. 812-826). La obra se completa con la relación de los mártires del Japón beatificados y canonizados por Pío IX en 1862 y 1867, y por Juan Pablo II en 1987. Valiosa aportación a la historia misional, con referencias biográficas de los mártires catalanes de la Orden de Predicadores: Jacint Orfanell († 1614), Lluís Eixarch († 1627) y Domènec Castellet († 1628) en p. 448, 580 y 601.

Valentí SERRA

C. BARAUT, J. CASTELLS, B. MARQUÈS, E. MOLINÉ, *Episcopologi de l'Església d'Urgell. Segles VI-XXI*. Seu d'Urgell, Fundació «Notari Marc Vila» d'Andorra, extret d'*Urgellia*, XIV (1998-2001) 7-136. 150 p. amb il·lustracions.

Es tracta no d'una obra d'investigació inèdita, sinó de la recopilació ampliada i posada al dia dels articles biogràfics dels bisbes d'Urgell des del segle VI fins al segle XXI, publicats al *Diccionari d'Història Ecclesiàstica de Catalunya*, amb una introducció on es fa referència a les fonts sobre les que es basen les biografies esmentades, les quals, sobretot pel que fa als bisbes medievals, són els arxius eclesiàstics de la Seu d'Urgell. S'hi tracta també dels nomenaments, la duració dels pontificats, la residència del bisbes (quasi inexistent entre 1437 i 1515) la seva procedència de les cases comtals i vescomtals catalanes, sobretot a la baixa Edat Mitjana. Després la seu fou ocupada per religiosos de diferents ordes, començant pel benedictí (segle XIV), i d'altres, sobretot des del final del segle XVI fins a la primera meitat del XVII, gairebé tots naturals de la Corona d'Aragó, fins a la darrerria del segle XVI. Després d'uns cents anys de bisbes d'altres regnes peninsulars, tornaren a ocupar la diòcesi bisbes catalans o valencians. Quasi totes les biografies episcopals corresponents als segles VI-XII, les redactà el benedictí de Montserrat Cebrià Baraut, traspasat no fa gaire; les dels segles XIII-XV, l'arxiver Benigne Marquès; les dels segles XVI-XVIII, Enric Moliné, i les dels segles XIX i XX, Jesús Castells. Té 32 il·lustracions de color referents a llibres, documents, escuts heràldics, sepulcres, imatges i retrats dels bisbes. Compta amb una bona bibliografia general i l'essencial de cada bisbe

en particular, tot i que s'hi troba a faltar alguna obra notable, como a Antonio Pérez (1627-33), la biobibliografia més completa del qual es publicà a E. Zaragoza, *Los generales de la Congregación de San Benito de Valladolid*, III, Silos, 1980, 235-265; IV, Silos 1982, 439-440. El valor d'aquesta obra rau en el fet d'oferir-nos aplegades en un sol llibre les biografies dels bisbes urgel·litans disperses en l'esmentat diccionari, però creiem que aquesta publicació hauria d'ésser el nucli a partir del qual s'escriuís l'episcopologi urgel·lità en profunditat, amb la biobibliografia de cada bisbe el més completa possible en dates i dades, perquè aleshores seria una obra d'investigació molt més rica que no ho és ara, tot i que és una obra ben documentada, perquè es recolza en historiadors de vàlua reconeguda i sobre les fonts documentals dels arxius eclesiàstics urgel·litans. Voldríem, però, una obra més extensa i completa, com es mereix aquesta seu tan antiga de Catalunya, per tants motius il·lustre. Felicitem, però, els autors perquè han posat a l'abast d'un públic ampli un treball d'alta divulgació.

E. ZARAGOZA

MARIE-HENRIETTE JULLEN DE POMMEROL et Jacques MONFRIN, *Bibliothèques ecclésiastiques au temps de la Papauté d'Avignon. Vol.II: Inventaires de prélats et de clercs français*. (Documents, Études et Répertoires. Histoire des Bibliothèques Médiévales, 12). Paris, CNRS Éditions 2001. 658 p.

Catálogo de los inventarios «post mortem» de 158 bibliotecas privadas pertenecientes a eclesiásticos franceses en el período de los Papas de Aviñón (años 1300-1408), conservados en distintas series documentales de los archivos vaticanos. El volumen, que completa trabajos similares aparecidos en 1980 y en 1991 ofrece un gran interés para rehacer el ambiente cultural y el tipo de lecturas preferidas de los eclesiásticos franceses durante el siglo XIV. Se ofrecen numerosos índices, de gran utilidad, especialmente el de autores y obras (en p. 527-583), donde figuran las obras de Petrus Hispanus, Isidoro de Sevilla, Ramon de Penyafort y Arnau de Vilanova, entre otros.

V. S.

VICENT PITARCH I ALMELA, *Llengua i Església durant el barroc valencià*. València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana- Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001. 382 p.

Aquesta tesi doctoral se situa dins els esforços que des de fa una quantitat d'anys malden per reconstruir la història social del català; i ens n'aclareix una bona colla de temes referits al País Valencià i a l'època del Barroc, que l'autor delimita entre la promulgació dels decrets del Concili de Trento (1564) i la Nova

Planta (1707); però l'obra esdevé també *ex aequo* una contribució valuosa a la història eclesiàstica valenciana. No caldria dir que el coneixement del «cas valencià» durant el període de temps escollit té una importància verament estratègica: territorialment, pel bilingüisme «fundacional»; cronològicament, pel procés etnocida de «mutació» lingüística que hi induïen els representants administratius de Castella amb llurs aferrissats aliats autòctons.

Deixant de banda altres aportacions que podríem considerar secundàries, podem fixar-nos en les tres següents, que em semblen cabdals: 1) l'anàlisi de la legislació conciliar provincial i sinodal, conjuntament amb l'aplicació que els bisbes en feien durant llurs visites pastorals; 2) la predicació solemne (sobretot urbana i capitalina); i 3) la predicació rutinària (sobretot rural i perifèrica).

Em sembla que el descobriment més interessant de Pitarch és el que en podríem dir la maniobra d'equivocitat i/o de silenci de la major part d'aquestes assemblees a l'hora de determinar la llengua de la predicació. De fet, ja des del Renaixement anava arrossegant-se una greu confusió de termes com 'vulgar', '(vulgar) hispanic' o 'vernacla' (per tal com 'vulgar' només s'oposava al llatí, sense explicitar-ne la contrapart) i una colla de somnis assimiladors (a remolc o no del moviment «unificador» de les nacions); Trento no desfèu aquella confusió i els jerarques espanyolitzadors se n'aprofitaren a gratcienc mitjançant la tradició que ja provenia dels ideòlegs renaixentistes (allò de l'«embolica que fa fort», és a dir: una «política del confusionisme»). I no és pas que no tinguessin un punt de referència alternatiu: els concilis tarraconenses aviat desferen l'equívoc (el de 1591 trenca la gàbia tridentina i parla *d'aliena lingua, lingua vernacula et materna, lingua naturalis et materna*, barrant el pas a qualsevol matusseria que permetés de llegir 'espanyol' on Trento deia 'vulgar' o 'vernacla'. En aquest aspecte, qui donà el to fou l'arquebisbe Ribera, amb el desconeixement o tergiversació del sentit de la norma tridentina en posar-la al servei de la seva lleialtat nacional espanyola i sacrificant pastoralment els fidels; la resta el seguí dòcilment. Cal assenyalar, però, l'excepció del bisbat de Tortosa (una bona part del qual era en territori valencià); i en ell, la trajectòria fidel a Trento i de pedra picada del seu bisbe Antolínez de Burgos, també espanyol i, per això mateix, vera antípoda de Ribera.

Aquests sermons «de campanetes» (o «rics») anaven lligats amb certes festes anuals (sant Vicent Ferrer, sant Jordi, aniversari de la conquesta de la ciutat de València...); la selecció dels predicadors restà en mans de les autoritats; i el català s'hi mantingué, ja fos per inèrcia o com una petita concessió. La recerca de Pitarch mostra convincentment com, en aquell ambient ciutadà de la urbs valenciana, aquests sermons anaren prenent cada vegada més els trets d'un fenomen artificial, excepcional, en contradicció amb les pràctiques de la vida quotidiana i, al capdavant, de fet «arqueològic» (que les autoritats eclesiàstiques podien tolerar perquè no hi veien cap perill per a llurs projectes etnocides); i d'això no n'és la darrera prova el fet que només una molt perita minoria d'aquests sermons fou impresa i circulà: setze dins el període establert de 143 anys (i encara de no tots se'n coneixen exemplars). De fet, caldria veure aquest capítol simbiòticament amb la resta d'indicadors de la reculada de l'ús públic del català en gairebé totes les instàncies de prestigi del Regne.

Simultàniament, Pitarch ens demostra que la predicació «rutinària» (també la podríem anomenar «pobra») es resisteix a abandonar el català; o, dit des d'una altra perspectiva: a pagès les condicions sociolingüístiques feien molt més difícil forçar la mutació de llengua, si més no a curt termini.

Així s'entén que, si a ciutat l'espanyol s'anà fent cada dia més present des de mitjan segle XVI, als pobles no hi entrà sistemàticament fins un segle i mig o dos més tard.

Tot això també és «natural» i, vist a l'engròs, no costa gaire d'entendre que s'esdevingués així; el que resulta interessant és que, ara, ho sabem amb una riquesa de pèls i senyals, amb la colla de matissos, de textos de suport, d'anàlisi de procediments i mecanismes o de situacions tèrboles, de punts encara foscos o d'aspectes amb una informació deficient, com no ho sabíem.

És, fet i fet, el pas de les veritats generals al coneixement primfilat que hauríem d'esperar de tota recerca monogràfica. I a fe que el llibre de Pitarch és ben ric en aquesta mena d'aportacions, moltes més de les que hi he fet referència aquí.

Vista l'obra des de la perspectiva de la història eclesiàstica, segurament hi haurà més d'un que li negui el dret, o si més no la pertinència, d'investigar la predicació (barroca o de qualsevol altre època) només des del punt de vista de la llengua emprada. I bé cal reconèixer que el tema té molts punts de mira i cada recercador pot escollir els que li interessin (sempre que jugui net i no prometi més del que pensa tocar); però també cal remarcar que, en el cas del País Valencià o de qualsevol altra part dels Països Catalans, ignorar o minimitzar aquest aspecte seria fer trampa matussera. Això, que ja ho podíem pensar abans de la monografia de Pitarch, després d'aquest treball esdevé una veritat apodíctica, per tal com ens ha revelat tot un munt de qüestions, opcions, xocs, actituds i projectes, sense el tractament honest dels quals no solament no entendríem el que llavors també fou part de la vida de l'Església d'aquell moment, sinó que, en iniciar una tradició eixorca, continua influint fins als nostres dies.

L'agència catòlica de notícies ACI parla assíduament d'iniciatives de l'Església capitalina valenciana, ja siguin de caire casolà o de projecció forana; llegint el llibre de Pitarch, a un hom no se li pot anar del cap una consideració malencònica relacionada amb una dita espanyola («en casa del herrero, cuchara de palo»). Vull dir que aquella vitalitat arquidiocesana només podria esdevenir verament creïble si la presència pastoral de l'Església al País Valencià demostrés haver trencat amb el que he anomenat «tradició eixorca»; altrament podem sospitar que amaga grans dosis de distraccionisme —és a dir, de fer l'orni— en una situació on esdevé palès que, en lloc d'haver-se revertit l'operació etnocida (renaixentista, barroca, il·lustrada, liberal, franquista i laïcista) més aviat hi sobren entercats a mantenir-la.

En resum: el llibre de Pitarch és un cas esplendorós, i doncs exemplar, de la capacitat que l'estudi d'un tros del passat té d'il·luminar el nostre present. Per això penso que pla mereixia un comentari en una revista d'història de l'Església.

Josep M. BERNADES I ENDINYAC

RAMON LLULL, *Llibre del gentil e dels tres savis*. A cura d'Antoni Bonner. (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, Vol. II). Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull 2001. LIX + 220 p.

Segundo volumen de la nueva edición de las obras de Ramon Llull. Cuidada edición crítica del *Llibre del Gentil e dels tres savis*, escrito en Mallorca (o quizás en Montpellier) entre 1274 y 1276, para servir de texto base para la formación de misioneros en la escuela de Miramar. Llull presenta a tres sabios –un judío, un cristiano y un musulmán– que intentan persuadir a un gentil a propósito de la verdad de su respectivas fes. Los argumentos basados en combinaciones binarias de atributos divinos, de virtudes y vicios, etc., son presentadas con elegancia y gran cortesía, de manera que constituyen una obra modélica de diálogo interreligioso dado que, al final del libro, los sabios suplican al gentil que no declare cual ha sido su opción, ya que ellos desean proseguir su interesante y constructivo diálogo interreligioso. Documentado y orientativo apartado introductorio en p. XVII-LIV (con noticias de la tradición manuscrita y ediciones diversas del texto). Apéndices e índices en p. 211-220. Obra de gran interés para los investigadores de la mentalidad, cultura y religiosidad de la Europa medieval.

Valentí SERRA

JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ, *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*. Vic, Eumo editorial 2001. 232 p.

Reelaboración de la tesis doctoral del autor (defendida en 1990 en la Universidad de Barcelona), en la cual se examina la dimensión social y religiosa de la Iglesia a través de las parroquias, desde la consolidación de la reforma tridentina en el siglo xvii hasta el período de las revoluciones liberales decimonónicas, en los umbrales del Concordato de 1851, en el ámbito de las diócesis de Gerona, Vic y Barcelona. Se ofrece un estudio de la vida económica de las parroquias (obras y mantenimiento de los edificios, etc, cf. p. 111-168), y se añade una descripción de los orígenes sociales y geográficos de los párrocos (p. 74-84), junto con la descripción de la proyección y actividades de las diversas cofradías devocionales ubicadas en las parroquias (p. 169-194). Se echa de menos la relación ordenada de fuentes y bibliografía, así como un índice de nombres y de lugares, imprescindibles en obras de estas características.

A.S.T.

IMMACULADA SOCIAS BATET, *Els impressors Jolis-Pla i la cultura gràfica catalana en els segles XVII i XVIII*. Presentació de Francesc Fontbona. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 82). Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001. 272 p.

Estudio sobre el grabado popular catalán a lo largo de los siglos XVII y XVIII, con una sugerente reconstrucción de la historia familiar y comercial del linaje de impresores Jolis-Pla. La autora, además de recopilar abundante documentación gráfica, ofrece el repertorio de publicaciones editadas por Joan Jolis y herederos (222 obras) y por Bernat Pla (135 obras), con noticias y documentos sobre el mercado artístico, contrato de las planchas y sobre el notable papel de las órdenes religiosas en la difusión de determinados modelos gráficos, principalmente los capuchinos, con sus nuevas devociones populares [por ej. a la Divina Pastora, cf. p. 255, que cita la obra del P. Joaquín de Berga *Novena de la Divina Pastora de las Almas*. Barcelona, Herederos de J. Jolis, 1762]; así como el fomento devocional a nuevos santos capuchinos [por ej. San José de Leonissa, cf. p. 119, que reproduce un grabado de Catalina Klauber], o la recuperación de antiguas devociones barcelonesas, como Santa Madrona [cf. p. 212, que cita el «Sermón en el regio octavario que con festines augustos celebró en el nuevo convento de padres capuchinos de Barcelona, a los 7 de julio de 1723» el P. Manuel de Castellterçol], etc. Valiosa, y documentada, aportación a la historia de la cultura gráfica y de las devociones populares en la Cataluña del Barroco.

Valentí SERRA

Archivo Gomá. Documentos de la Guerra civil. Edición de JOSÉ ANDRÉS-GALLEGO y ANTÓN M. PAZOS. T. 1: *Julio-Diciembre de 1936*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 2001. 589 p.

Isidre Gomà i Tomàs havia nascut a la Riba el 1869, de família benestant, que tenia allí una indústria paperera. Tenia 52 anys quan es va proclamar la República i 57 en esclatar la guerra civil. Havia cursat de manera brillant els estudis eclesiàstics al seminari de Tarragona, el doctorat en Teologia a València i el doctorat en Dret Canònic i Filosofia a Tarragona. Va ser durant vint-i-cinc anys rector del seminari de Tarragona. Un antic alumne seu, Josep M. Llorens, tot i pensar de manera molt diferent d'ell, reconeixia en el seu llibre *La Iglesia contra la República española* (1968) que era el millor professor que havia tingut i que es preparava molt bé les classes. La seva preparació teològica es pot apreciar en nombrosos llibres, articles i conferències en congressos. Era membre de la Real Academia Española de la Lengua i, a més d'escriure sobre teologia i exegesi, ho feia també sobre qüestions polítiques. Col·laborava a *Acción Española*, una revista que era portaveu del moviment del mateix nom, inspirat en l'homòloga *Action Française*, la qual confessava que pretenia establir les bases filosòfiques i teològiques que justificaren la insurrecció contra la República. Va

ser nomenat bisbe de Tarassona el 1927, durant la Dictadura (que va propiciar l'accés a l'episcopat d'un grup de clergues integristes). Quan es va proclamar la República, va publicar una de les pastorals més dures contra el nou règim, més encara que la del cardenal Segura, però no va fer tant de rebombori com la de l'arquebisbe de Toledo perquè no era cardenal primat, sinó bisbe d'un racó de món. Quan Pius XI va considerar, atès el sectarisme de la República, que la política conciliatòria havia fracassat, i que el sacrifici del cardenal Segura no havia servit de res, el 1933 va traslladar Gomà de Tarassona a la seu primada de Toledo i va disposar que presidís la conferència de metropolitans, en lloc de Vidal i Barraquer, que era més antic i que amb el nunci Tedeschini, d'acord amb les instruccions de Secretaria d'Estat, havien propiciat les bones relacions amb el nou règim. No havia participat en la conspiració militar, però un cop produïda s'hi va adherir plenament i va aglutinar l'adhesió de la quasi totalitat de l'episcopat espanyol. El desembre del 1936 va anar a Roma per informar el Vaticà de la veritable natura del moviment, i Pius XI el va nomenar «representant confidencial i oficiós de la Santa Seu prop del Govern Nacional», fins que l'octubre de 1937 va ser designat Encarregat d'Afers Ildebrando Antoniutti. Durant aquests nou mesos, Gomà va ser alhora representant diplomàtic del Vaticà i cap de l'episcopat espanyol, coincidència que no s'ha donat mai més. Va redactar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol, datada l'11 de juliol de 1937, que legitimava la insurrecció.

Amb aquests antecedents, es pot comprendre fàcilment la importància històrica de l'Arxiu del cardenal Gomà, del qual finalment ha començat a editar-se la documentació, tan esperada pels historiadors del temps de la guerra civil. Però és també molt important la documentació anterior. El 1999, l'Arxiu Nacional de Catalunya va fer saber que, després de dos anys de laborioses negociacions, havia adquirit un important fons de documents del cardenal Gomà que li havia ofert un exiliat que deia ser representant d'un altre republicà exiliat, ja mort, del qual no estava autoritzat a revelar el nom. Aquest fons consta de tres blocs. El primer conté 127 pàgines de correspondència reservada entre Segura i Gomà, amb la clau que empraven per comunicar-se confidencialment. Un segon bloc, de 42 pàgines, de correspondència amb Rafael Sánchez Mazas (un dels fundadors i gran ideòleg de la Falange) i altres personalitats, i una carta de Lequerica a Àngel Herrera. El tercer bloc, el formen una sèrie d'informes i guions d'entrevistes o audiències amb Pius XI i Pizzardo (l'influent personatge curial que Magaz i els successius representants de Franco al Vaticà consideraven un dels enemics de l'Espanya dita nacional, i que anys més tard, durant el Concili Vaticà II, Congar, en el seu diari, tracta repetidament d'«imbècil»), una nota sobre l'audiència de Pius XI l'abril de 1936, un informe sobre la situació politicoreligiosa a Espanya després de les eleccions de febrer de 1936, un altre informe sobre el Partit Nacionalista Basc i unes notes sobre el bisbe Irurita i sobre l'Acció Catòlica, institució que Gomà volia centralitzar. La història d'aquesta documentació és un xic complicada. Devia estar guardada a l'arxiu de l'arquebisbat de Toledo, en un fons especial referent a les relacions entre l'Església i la República i, més particularment, a l'actuació del sector més integrista de l'episcopat espanyol, defensor a ultrança de la tesi de la monarquia

confessional i decididament contrari a una solució pacífica de l'aleshores anomenada «qüestió religiosa». El juliol de 1936, els revolucionaris es van emparar del palau arquebisbal. Cercaven joies i diners i els papers no els interessaven gaire, de manera que els van cremar quasi tots. Però allí hi havia una persona culta, un arxiver, a qui l'intermediari de l'adquisició anomena «el benemérito archivero que tuvo la previsión histórica de salvarlos de la destrucción con su cámara». Va fer-ne 275 fotografies abans no fos cremat tot l'arxiu. No es va tenir notícia d'aquests documents fins que una revista de propaganda republicana que s'editava a París, *Voz de Madrid*, en el número del 5 de novembre de 1938 en va fer conèixer els fragments més escandalosos. Es tractava sobretot de les notes que Gomà havia pres després d'una entrevista amb el cardenal Segura. Després que el 23 de juliol de 1933 Gomà hagués estat nomenat arquebisbe de Toledo, va visitar Segura, que residia a Anglet (País Basc francès). Gomà i Segura eren els principals líders dels bisbes integristes. Van parlar de com es podia redreçar la situació espanyola. Segons aquestes notes, Segura va parlar en termes molt despectius del nunci Tedeschini, de Vidal i Barraquer i del mateix Pius XI: «El Papa es un hombre frío y sin afección, frío y calculista. Tiene sus simpatías por Cataluña porque le recuerda los viejos tiempos de político liberalizante, cuando aspiraba a la unidad italiana sin perder la autonomía de las regiones [...]. La política republicanizante del Papa con respecto a España, en cuya órbita han entrado de lleno el Nuncio y [Ángel] Herrera con sus huestes, se debe a su criterio de que hay que estar siempre bien con todos los gobiernos». Un *lapsus* diplomàtic quan era nunci a Polònia potser va motivar que Pius X el retirés, el designés arquebisbe de Milà i cardenal i així arribés a Papa. Immediatament després de l'entrevista, Gomà va posar per escrit tot el que Segura li havia dit i ho va tancar en un sobre que deia: «Reservadísimo y de conciencia. Para el caso de morir sin haberse utilizado estas notas, mis herederos vendrán obligados a echarlas al fuego, cerradas como van». Naturalment, aquesta indicació devia despertar la curiositat d'aquell «benemérito archivero». Es tractava segurament de Juan de Larrea, que havia estat secretari de l'*Archivo Histórico Nacional* i que formava part del comitè de redacció de *Voz de Madrid*, perquè a aquells fragments reproduïts hi va anteposar la nota següent: «Con la autoridad profesional que me confiere mi antigua condición de Secretario del Archivo Histórico Nacional de Madrid, condición que me habilitó para certificar con carácter oficial y fehaciente toda clase de documentos, CERTIFICO que el documento transcrito y publicado aquí correspondiente al Archivo Personal del Cardenal Gomá, hallado en Toledo, es perfectamente auténtico y que su transcripción concuerda palabra por palabra con el original.-París, 22 de octubre de 1938.- Juan LARREA». Aquesta publicació va causar escàndol. El canonge basc Alberto Onaindia (home de confiança d'Aguirre) havia explicat al pare Marc Taxonera que es va esforçar, amb l'ajut econòmic del cardenal Verdier, arquebisbe de París, per adquirir i destruir tots els exemplars que va poder d'aquell número de la *Voz de Madrid* (que per això és molt difícil de trobar; a l'Arxiu de Salamanca hi ha una de les poques col·leccions completes). El cardenal Gomà es va defensar aleshores negant l'autoria d'aquelles notes, però Vidal i Barraquer, en una carta a Eugenio Pacelli, no en dubtava i es dolia de la

imprudència de Gomà de posar per escrit aquesta mena de coses. Aquells fragments publicats a la *Voz de Madrid* van ser transcrits –amanits amb comentaris sarcàstics– per Juan de Iturralde (pseudònim del sacerdot basc Juan Usabiaga) en el seu llibre *El catolicismo y la cruzada de Franco* (vol. I, Ed. Egui-Indarra, s.l., s.a.; vol. II, Egi-Indarra, Ligugé, 1960; vol. III, Egi-Indarra, Tolosa de Llenguadoc, 1965). Els fragments més significatius havien estat reproduïts al meu llibre *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Montserrat, 1976, p. 73-74. Més recentment, Gonzalo Redondo, en la seva voluminosa i documentada *Historia de la Iglesia en España 1931-1939*, t. I, *La Segunda República (1931-1936)*, Rialp, Madrid, 1993, ha donat a conèixer extensos passatges, no solament del que havia estat publicat el 1938 a París, sinó també d'altres importants documents de l'Arxiu Gomà, que ell cita com «AMP», Archivo Muñoz Peirats, home de negocis valencià i mecenes que sembla que va obtenir còpia de 57 documents de l'Arxiu Gomà que, a través d'Antonio Fontán, han anat a parar a la Universitat de Navarra.

Quant a l'Arxiu Gomà de la guerra civil, només l'han pogut consultar uns pocs historiadors, que els custodis van considerar de tota confiança (l'autor d'aquesta recensió no la devia merèixer, perquè dues vegades se li ha negat per escrit el permís). El primer va ser Anastasio Granados, que havia estat secretari primer i bisbe auxiliar després del cardenal Gomà. La seva biografia (*El Cardenal Gomá, Primado de España*, Espasa Calpe, Madrid, 1969), tot i ser força hagiogràfica, contenia molta informació fins aleshores desconeguda i acabava amb un important apèndix documental. Més volada científica tenia l'estudi de la professora María Luisa Rodríguez Aisa *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado, 1936-1939* (CSIC, Madrid, 1986), que tot i centrar-se en l'any durant el qual Gomà va ser representant confidencial de Pius XI prop de Franco, parlava també de tota la guerra civil. L'autora es mostrava molt identificada amb el seu personatge i amb la ideologia de la *cruzada*, però els 76 documents reproduïts en l'apèndix són molt importants. El tercer historiador privilegiat va ser el professor Antonio Marquina Barrio, autor de *La diplomacia vaticana y la España de Franco (1936-1945)* (CSIC, Madrid, 1983), i que, pel seu prestigi científic, va tenir també permís per a veure l'Arxiu Vidal i Barraquer. Havia emprès una recerca a fons als arxius del Ministeri d'Afers Estrangers de Madrid i de l'Ambaixada d'Espanya al Vaticà i, a més, havia tingut entrevistes amb una colla de *dramatis personæ*. La seva obra es limita a les relacions diplomàtiques entre Franco i el Vaticà, però s'allarga fins al 1945. El seu apèndix documental és voluminós i important. Però malgrat la vàlua innegable d'aquestes tres obres, res no supleix el coneixement directe i complet de l'Arxiu Gomà, del qual ara s'edita un primer volum, que abasta el primer semestre de la guerra civil, des del juliol al desembre de 1936.

Què hi ha de nou en aquesta edició de l'Arxiu Gomà? Lògicament, molts dels documents més importants ja havien estat citats per Granados, Rodríguez Aisa i Marquina i utilitzats per altres historiadors, però n'apareixen de ben interessants. El tema principal d'aquest primer volum és la presa de posició de Gomà davant la revolta militar, la defensa que en fa davant del Vaticà i també la reivindicació dels drets de l'Església davant el regalisme incipient del nou règim.

Els documents més importants, ni que ja fossin coneguts, són els seus tres grans informes a Pacelli i la carta a Franco en la qual posa per escrit els sis punts de l'entrevista que havien tingut el 29 de desembre de 1936, en tornar Gomà de Roma, i que són l'embrió de l'acord del 1941 i del concordat del 1953.

No és el problema més important, però no deixa de ser significatiu, que el tema que quantitativament domina en aquest primer semestre de la guerra civil és la col·lecta dels catòlics irlandesos, suposadament a favor dels catòlics espanyols perseguits, però que va acabar esmerçada en material de guerra. Hi ha 59 documents sobre aquest afer (sense comptar les traduccions annexes) d'un total de 344, o sigui el 17 %. Si comptem des que l'afer comença, el 26 d'octubre, o sigui en dos mesos, dels 90 documents n'hi ha 59 sobre la col·lecta irlandesa, o sigui el 65,5 %, de manera que supera tots els altres temes junts. Per això Patrick Belton, cap del Front Catòlic Irlandès, és el tercer nom més citat en l'índex onomàstic, i si comptem des del 26 d'octubre en resulta el segon: Franco 36 vegades, Belton 32 i Pacelli 27. Alemanya i Itàlia encara no s'havien abocat de ple en l'ajuda als insurrectes, i aquests experimentaven una necessitat urgent de divises per a adquirir material de guerra.

Com que les notes d'aquesta edició són escasses i molt sòbries, valdrà la pena d'afegir-hi alguna informació sobre dos dels personatges principals de la col·lecta irlandesa; Miss Aileen O'Brien (9 cops a l'índex onomàstic) i el general O'Duffy (7 vegades). La senyoreta O'Brien era una periodista entusiasta de la causa de Franco. No solament va ser intermediària entre Patrick Belton i Gomà en el canvi de destinació de la col·lecta, sinó que també va traslladar-se als Estats Units i va telefonar un per un a tots els bisbes perquè exhortessin els seus fidels a enviar telegrams al president Roosevelt perquè s'oposés a la venda d'armes a la República, i s'atribuïa haver aconseguit l'*embargo*. Eoin O'Duffy era el cap del partit feixista irlandès i cap de la Legió Irlandesa. Aquest cos, tot i que els irlandesos tenen fama de bons soldats (molts han servit eficaçment en l'exèrcit britànic i hi han obtingut alts graus), va passar tota la guerra en el front mort de Madrid. S'atribueix aquesta marginació, d'una banda, a la passió d'O'Duffy per la beguda, però també a la gelosia de Franco, que havia fet córrer el mite que era el general més jove d'Europa, quan O'Duffy havia arribat més jove que ell a tinent general de l'exèrcit irlandès, grau que havia estat reconegut per Gran Bretanya. Sean Mc Bride, fundador d'Amnistia Internacional, quan era de l'IRA hi havia coincidit amb O'Duffy i en parla molt malament a les seves memòries. La cosa més notable és que Gomà no amaga l'afer de la col·lecta irlandesa, sinó que fa publicar al Butlletí Oficial Eclesiàstic de Toledo tota la seva correspondència creuada amb Franco, el cardenal primat irlandès Mc Rory, Belton i O'Duffy. Vol que se sàpiga que l'Església espanyola, tot i que passa gran penúria econòmica, se sacrifica a favor del moviment, tot confiant que això li serà tingut en compte quan el nou Estat defineixi l'estatut de l'Església. Però a les cartes aleshores publicades s'hi afegeix ara més documentació. S'havien recollit 40.000 lliures esterlines, una suma que enlluernava molta gent. Gomà escrivia a Mc Rory que havia notat «algo anormal» (doc. 178, p. 305ss.), perquè Belton s'havia avançat a disposar d'una part d'aquell fons sense el permís ni de Mac Rory ni de Gomà. El canonge Despujol, secretari de Gomà, escrivia a

Sangróniz (cap aleshores del gabinet diplomàtic del Generalíssim) que Belton volia que la col·lecta es posés a disposició del Front Cristià irlandès, i comenta: «No debo ocultarle que de mis entrevistas con Mr. Belton me ha parecido que alrededor de la caritativa colecta hecha por los Irlandeses existe una lucha bastante viva entre los diversos sectores de aquel noble país...». El cardenal Vidal i Barraquer, per la seva banda, també escrivia als cardenals amics demanant una almoïna per als sacerdots necessitats de la seva província eclesiàstica. Va rebre quantitats importants, les quals, gràcies a una xarxa de seglars de bona voluntat, dirigida primer pel Dr. Vila Abadal i després per Maurici Serrahima, eren repartides, no sense risc, entre els capellans que vivien amagats a la Catalunya republicana. Però Mac Rory li va respondre que ja havia fet una col·lecta, i hi afegia: «Crec que la major part dels diners dipositats en el compte del cardenal Gomà s'ha després en municions. Jo suposo que quan el general Franco es va assabentar de la nostra col·lecta, Sa Eminència no va poder refusar la petició que es despengués en municions, tot i que estava destinada a ajudar els catòlics que sofrien». Acabava dient que Irlanda és un país pobre, que ja havia donat una resposta generosa i que no podia organitzar una altra col·lecta. Vidal i Barraquer li va respondre agraït la generositat irlandesa, però amb la precisió que els sacerdots perseguits de la seva província eclesiàstica, que eren els que més sofrien, no n'havien rebut ni un cèntim, i, mirant d'excusar Gomà, explicava que suposava que no s'havia donat a la col·lecta una destinació diferent de la volguda pels donants, sinó que «Franco ha ordenat al seu govern que retiri la moneda anglesa a nom seu i ha transferit la corresponent quantitat [en pessetes] al cardenal Gomà». Abonaria aquesta benèvola suposició una carta de Sangróniz a Gomà demanant quedar-se amb les lliures esterlines i oferint pagar-les al canvi oficial de 40 pessetes. Però en documents posteriors, Gomà es gloria de no d'haver canviat les divises angleses per pessetes, sinó d'haver cedit aquella quantitat a l'exèrcit espanyol i haver-se quedat tan sols mil lliures. Escrivia Gomà a Pacelli, el 9 de novembre, que havia fet el donatiu «previa consulta a los Hermanos metropolitanos», però la consulta la va formular el 10 de novembre, i més que consultar-los els comunicava que havia fet el donatiu creient interpretar llur pensament. No s'equivocava en això: tots li ho aproven, llevat de Vidal i Barraquer, no consultat. Per al govern de Burgos, la col·lecta internacional de Gomà, més encara que les divises que pogués reportar, era una manera de donar a conèixer a tot el món la persecució religiosa. Era una anticipació de la carta col·lectiva de l'any següent. Per això el govern la va fer seva. El cardenal Segura, que es trobava a Roma, també havia organitzat una col·lecta, però el representant de Franco, Magaz, el va invitar a desistir i a transferir a Gomà tot el que hagués recollit, i així ho va fer Segura.

Un altre gran tema d'aquest primer semestre és el problema dels catòlics nacionalistes bascs, que no s'havien volgut rendir a l'exèrcit i als requetés i havien lluitat al costat de la República, i quan són derrotats sofriren una dura repressió. Catorze sacerdots foren afusellats i molts més empresonats o desterrats. El bisbe de Vitoria (que aleshores comprenia les tres províncies basques) fou desterrat. La correspondència de Gomà amb Múgica, o a propòsit de Múgica, és dramàtica. El govern de Burgos exigia el nomenament d'un Administrador

Apostòlic. Pacelli escriu a Gomà, el 19 de desembre, que no pot acceptar aquesta petició, però l'ocupació de tot Euskadi farà canviar de parer el Vaticà. Quan es publiqui l'Arxiu Gomà de maig-juny de 1937, hi deurem trobar la correspondència referent a l'intent de mediació de la Santa Seu, a través de Gomà, per a una rendició d'Euskadi sota condicions humanitàries. A l'arxiu de l'ambaixada d'Espanya al Vaticà, hi he trobat les cartes i telegrams entre Magaz, Gomà i Mola sobre aquesta intervenció, la qual finalment no va tenir èxit.

Cal destacar les reaccions al discurs programàtic de Franco, l'u d'octubre, en la seva presa de possessió com a Generalíssim i Cap d'Estat, en el qual va dir que hi hauria separació d'Església i Estat. Davant les protestes Gomà, Rodezno (cap dels tradicionalistes col·laboracionistes) i del sector més catòlic del Movimiento, Franco va fer suprimir aquella frase en l'edició oficial divulgada del seu discurs. Gomà es refereix repetidament a aquest incident, que el va preocupar molt, i accepta l'explicació que se li va donar –que el discurs havia estat redactat per una persona poc competent–, i reitera al Vaticà la seva confiança absoluta en les conviccions cristianes de Franco.

Trobem molta correspondència sobre el retorn dels sacerdots pròfugs a Itàlia. Gomà diu que el Papa ho desitja i demana a diversos bisbes que els rebin en llurs diòcesis. L'arquebisbe de Saragossa hi respon durament: «Yo no puedo recibir aquí sacerdotes catalanes; hay una atmósfera contra ellos que haría, no sólo inútil, sino contraproducente su ministerio. Media Diócesis destruida por los emisarios de Cataluña, levanta en vilo a todo el mundo» (24 d'octubre). El bombardeig del santuari del Pilar havia causat un gran impacte emotiu, però l'arquebisbe equipara als anarquistes sanguinaris (generalment no catalans, com Durruti) els sacerdots fugitius. Felipe Díaz Sandino, que havia ordenat el bombardeig, no sols no era català, sinó que havia estat batejat a la basílica del Pilar de Saragossa. Gomà i tot resulta sospitós. El canonge asturià Maximiliano Arboleya Martínez, figura egrègia del catolicisme social espanyol, explica que a Valladolid uns canonges amics seus, després de criticar llur arquebisbe, Gandásegui, i el d'Oviedo, Echeguren, titllats de bascs nacionalistes, li afegeixen que també Gomà es troba en entredit. Arboleya els fa present els escrits de Gomà a favor de l'aixecament, però un d'aquells canonges li respon: «Es entusiasmo forzado, escritos no sinceros». En prova d'aquesta afirmació, conta que «Cuando [Gomà] fue a buscar a Castro [arquebisbe de Burgos] para que le acompañara a interceder por ciento y tantos sacerdotes vascos presos, ¡fue acompañado de dos sacerdotes catalanes! (y esta terrible circunstancia, de ser catalanes, como él, los acompañantes del cardenal me la subrayan dos veces). També li diuen que Castro, parlant de Gomà amb el bisbe de Madrid, Eijo Garay, li deia: «No te fíes de él, Leopoldo; es catalán!» Un altre d'aquells canonges de Valladolid li comentava, molt satisfet, que «el separatismo catalán desaparece por fortuna, porque lo sostenían especialmente los eclesiásticos, y de ellos no queda arriba del 6 por 100». Arboleya conclou: «Aquí no quedan más españoles que ellos» (cf. Domingo Benavides, *El fracaso social del catolicismo español*. Arboleya Martínez, Nova Terra, Barcelona, 1973).

Trobem moltes acusacions contra els sacerdots catalans. Si els capellans bascs són acusats de col·laboració militar, als catalans s'atribueix el mal concepte

que a l'estranger, i particularment a Roma, es té de l'anomenat *movimiento nacional*. Gomà no s'explica que la Santa Seu no entengui el que passa a Espanya, i ho atribueix a la influència negativa dels sacerdots separatistes, els bascos, però més encara dels catalans, darrere dels quals plana l'ombra de Vidal i Barraquer, reclòs a la cartoixa de Lucca. El nom del cardenal de Tarragona quasi no apareix en la correspondència: *nec nominetur*. És un personatge misteriós al qual s'al·ludeix més aviat amb circumloquis, com quan Eijo Garay, en carta a Gomà, l'anomena «el huésped de los trapenses». Gomà li respon: «Es curioso lo de la trapa, o cartuja me parece que es»; i afegeix, amb caritat cristiana: «Dios le bendiga». En les impressions de Gomà després del seu viatge a Roma, comenta l'ambient advers que ha trobat al Vaticà i escriu: «Es evidente que alguien se ha metido por acá, de fuerte influencia, que ha trabajado en sentido contrario al movimiento de España, y no puedo atribuirlo más que *al de siempre* [Vidal i Barraquer? Tedeschini?], junto con las habladurías de baja estofa de los prófugos catalanes».

El que aquestes consideracions revelen és que la Santa Seu, sobretot en aquest primer semestre de la guerra, veu els esdeveniments d'Espanya d'una manera molt més propera a Vidal i Barraquer que a Gomà. No podem descartar l'influx que puntualment va exercir Vidal i Barraquer (per exemple, en el to del discurs de Castelgandolfo de Pius XI, el 14 de setembre, del qual ja tornarem a parlar), però no crec que ni ell ni cap altre clergue català tinguessin prou autoritat per a fer canviar el pensament del Papa, que era prou tossut; és més aviat una coincidència que una conspiració. Tota aquesta documentació confirma la tesi que qui escriu aquestes pàgines ha defensat des de fa més de quaranta anys: la gran diferència entre la posició de la Santa Seu i la de l'episcopat espanyol davant la guerra civil.

Tedeschini havia estat durant la Segona República la bèstia negra dels monàrquics i dels integristes, els quals per tots els mitjans, fins amb les acusacions més lletges, van maldar perquè fos retirat de la nunciatura de Madrid. Ara Tedeschini es mostrava partidari entusiasta del *movimiento* i enemic declarat dels regionalismes, però això no impedia que tant Gomà com Magaz el consideressin un dels pitjors enemics d'Espanya a la cúria vaticana.

No podem defugir la delicada qüestió de si la present edició de l'Arxiu Gomà és completa. Andrés-Gallego i Pazos, els editors, ens expliquen, en la «Presentació», que «el cardenal Gomá tenía la costumbre de guardar absolutamente todos los papeles que recibía y copia de los que enviaba», fins les felicitacions més convencionals, retalls de premsa i factures de vidres col·locats a l'arquebisbat. L'edició íntegra de tota aquesta paperassa, a més d'inviàble econòmicament, resultaria historiogràficament poc útil. Però, com seleccionar? Els editors ens asseguren, i personalment em mereixen tot el crèdit, per la seva reconeguda honestat científica: «Hemos excluido tan sólo aquellos documentos que carecen de un mínimo interés general». Així i tot, manquen documents, que si no es publiquen deu ser perquè *ara* no hi són. L'Arxiu Gomà ha passat per moltes mans. Els editors diuen (p. 11) que hi han detectat «varias clasificaciones, quizás ocho, todas incompletas». Deia el P. Albareda, bibliotecari a Montserrat i després prefecte de la Biblioteca Vaticana i finalment cardenal,

que quan es retallen documents sempre queden filagarses. Trobem en aquest volum referències a documents que no apareixen, i algunes vegades els mateixos editors ho remarquen, però n'hi ha d'altres. El doc. 22 és una carta de Cartaïna a Gomà del 10 d'agost (per cert, no registrada a l'índex onomàstic) resposta a una d'aquest últim no publicada. El doc. 23 és una carta del 9 d'agost de Gomà al seu successor a Tarassona, Mutiloa, resposta a una carta d'aquest que no es publica. En el doc. 39, que és el segon informe de Gomà a Pacelli, hi diu que remet un document, que segons que diuen els editors (n. 185), no es troba a l'Arxiu, i que és el que Rodríguez Aisa anomena «segundo informe». En el doc. 42, carta de Gomà a Pacelli, s'esmenta un informe adjunt, que hi manca, i que segons els editors podria ser el doc. 39, «Segundo informe», o bé el que es cita en el doc. 70, però que no apareix a l'Arxiu Gomà. En aquest mateix doc. 42 es parla d'un document a part (que pel context es deu referir a l'exigència d'allunyament del bisbe Múgica), del qual els editors només ens diuen que no n'hi ha còpia a l'Arxiu Gomà. En el doc. 125, Gomà escriu a Carmelo Blay: «Ruégole haga llegar la adjunta a manos del de Tarragona» [Vidal i Barraquer]. No apareix, i podria ser important, ateses les relacions entre els dos cardenals.

Trobo a faltar en aquest volum, de manera més general, referències a dos temes, sobre els quals per força devia haver-hi documentació. El primer és el fet mateix de la revolta militar. Gomà no havia pres part en aquella conspiració. Desitjava, com molts eclesíàstics i altres persones de dretes, un cop militar que posés fi al desgovern del Front Popular, però els salvadors que Gomà i els integristes i monàrquics esperaven no eren aquell grup de militars que, efectivament, van donar el cop, que eren republicans, més aviat (amb excepcions) descreguts i alguns descaradament maçons. Gomà, que escrivia molt i més aviat pecava de poc prudent amb la ploma a la mà, segurament va escriure alguna cosa, en carta a d'altres o en notes per a ell mateix, en els primers dies de la revolta, per expressar el seu judici o per demanar el d'altres. El 30 de juny de 1936, Gomà havia enviat a Pacelli el temari de la propera Conferència de Metropolitans (encara que és anterior al període que aquesta edició cobreix, encertadament es publica a peu de pàgina, p. 54-55, nota 37). Entre les qüestions que els arquebisbes havien de tractar, hi trobem: «Límites fijados por la moral cristiana al recurso a la violencia. Su licitud y en qué casos y condiciones». En una carta de Gomà a Despujol del 20 de juliol, hi llegim: «Estamos aquí estos días completamente a oscuras de lo que pueda ocurrir, que debe ser algo grave», i li fa saber que pensa anar el 27 a Barcelona i al balneari de Sant Hilari. Ningú no s'imaginava que havia començat una guerra civil de tres anys. Però les següents cartes de Gomà ja són una de l'11 d'agost, a Múgica, i del 13, a Pacelli, que és el seu primer informe.

El segon tema que trobo a faltar és el discurs de Pius XI a Castelgandolfo, el 14 de setembre, a uns cinc-cents pròfugs espanyols, que va ser la primera presa de posició oficial i pública del Vaticà sobre la revolta militar. L'únic que he trobat, si no m'ha passat desapercebuda alguna altra referència, és, en les notes sobre el seu primer viatge a Roma, la primera de les dues visites que fa al general dels jesuïtes, el 12 de desembre. Ledóchowski (que des del primer moment va estar al costat de la revolta i va ordenar que les revistes de la

Companyia de tot el món en fessin propaganda favorable) parla a Gomà de l'opinió de «lo más alto» [el Papa] sobre Espanya: «Cree que hay un prejuicio contra el movimiento militar; lo atribuye a insidias de Pizzardo, que ve fracasada su actuación de populista [el suport que la Secretaria d'Estat havia donat a Gil Robles i la CEDA, en una línia com de democràcia cristiana, entesa com un braç llarg de la jerarquia]. Sobre Pizzardo tiene malísimo concepto, de hombre que no puede llenar tanto cargo como ostenta. Pero es de la absoluta confianza de lo alto. El discurso a los prófugos hubiese salido mucho más agudo de lo que salió, a no ser que en su casa se afinó». El relat, telegràfic, de Gomà és gramaticalment equívoc. «Su casa»: de Pizzardo o de Ledóchowskisi? Sembla dir que el discurs del Papa hauria estat més enèrgic contra els rojos si en el despatx de Pizzardo no l'haguessin suavitzat. O bé (al meu entendre menys probable) que les crítiques, al final del discurs, contra els abusos del moviment militar haurien estat més fortes si no s'haguessin llimat a la casa generalícia de la Companyia de Jesús (alguns jesuïtes treballaven al Vaticà). Totes dues interpretacions confirmarien que el discurs de Castelgandolfo, com sabem per altres fonts, va desplaure els més fanàtics dels partidaris de l'aixecament militar, els quals esperaven no solament la condemna de la persecució religiosa, sinó també l'adhesió sense reserves a la revolta. La propaganda «nacional» va difondre el discurs de Castelgandolfo, però suprimint-ne la part que no li convenia. Pla i Deniel, que s'havia mantingut en silenci a l'espera del que en diria el Vaticà, en rebre el text mutilat subministrat pels serveis de propaganda creu que el Papa dóna ple suport a la revolta i publica la seva gran pastoral *Las dos ciudades*, que ja devia tenir preparada. Després li arriba el text íntegre i el fa publicar al butlletí diocesà, però ja no tornarà enrere de la seva teologia de la *cruzada*.

Aquestes remarques marginals no volen de cap manera treure el mèrit de l'edició que Andrés-Gallego i Pazos ens han ofert, ans subratllar-lo. Esperem que els volums següents vagin seguint a bon ritme, perquè es tracta d'una documentació que renovarà i fonamentarà en bases sòlides els estudis sobre l'aspecte religiós de la guerra civil, que és el que encara suscita les discussions més apassionades. Ben aviat l'Arxiu Gomà es podrà començar a comparar amb el de Vidal i Barraquer, ja que s'ha anunciat per al novembre d'aquest 2003 l'aparició del primer volum de l'Arxiu de l'Església catalana durant la guerra civil, l'edició del qual m'ha estat confiada, i que a més de la correspondència de Vidal i Barraquer, que és el fons principal, contindrà la dels altres bisbes de Catalunya. Serà, per dir-ho així, l'altra cara de la lluna.

Hilari RAGUER

JOAN A. PUJALS VALLHONRAT (recerca i redacció), *Dr. Josep Castellort i Soubeyre. Prior a Terrassa. Bisbe a Astorga*. Terrassa, 2001.

Amb motiu del cinquantenari de la proclamació del temple del Sant Esperit de Terrassa com a basílica menor, s'ha publicat aquest llibre que, amb molt de

detall, segueix la vida de qui n'era aleshores rector. Mossèn Castelltort havia nascut a Igualada el 21 de març de 1899 i fou ordenat el 28 de març de 1923. Després d'exercir a distintes parròquies, fou nomenat per a l'esmentada del Sant Esperit, fins que, el 9 de desembre de 1944, fou preconitzat bisbe d'Astorga.

A través de tretze capítols es recullen textos de distintes persones, còpies de diaris i escrits també del biografiat, tant del seu apostolat a Terrassa com a Astorga. Morí en aquesta ciutat el dia 18 d'agost de 1960.

Frederic UBINA

JOSEP PIERA; ANTONI LÓPEZ QUILES; ENRIC FERRER SOLIVARES I EDUARD J. VERGER, *Francesc M. Miret. L'últim poeta romàntic*. Pròleg de Gabriel Garcia Frasquet. Gandia, CEIC Alfons el Vell 2001. 197 p.

Antología y estudio de la producción poética del joven religioso camilo Francesc Martínez Miret (Beniopa 1901-1936), quien durante su formación, iniciada el año 1914, en el establecimiento que los camilos tenían en Sant Tomàs de Riudeperes, cerca de Vic, entró en contacto con la obra poética de Jacint Verdaguer –y otros autores de la Renaixença–, encuentro que le despertó una dimensión poética, redescubierta en 1987 por Antoni García Gracia, que la publicó por primera vez bajo el título *Esclats poètics*. La presente antología constituye una valiosa aportación a la poesía intimista y religiosa que, lamentablemente, el padre Miret no pudo desarrollar, puesto que fue asesinado, «in odium fidei», por la FAI, en plena juventud, el verano de 1936.

V. S.

JOSÉ-LUIS LLAQUET DE ENTRAMBASAGUAS, *La Facultad de Cánones de la Universidad de Cervera*. Barcelona, Atelier 2001. 388 pp.

De vez en cuando caen en nuestras manos libros refrescantes porque de una materia que pudiera resultar pesada y erudita se convierten en libros vivos que, sin perder nada de erudición, entendiendo por tal el conocimiento meticuloso del tema, lo sitúan con toda la viveza del entorno social que rodea la institución que estudian.

Esto es lo que sucede con el libro que comentamos: el estudio que se hace de la Facultad de Cánones de la Universidad de Cervera lleva al autor a pintar toda la realidad social que envolvió aquella Universidad, tanto en su época gloriosa como en su decadencia.

Desde la creación de la Universidad de Cervera, por motivos que todos conocemos, hasta la vida universitaria, con sus actos y grados, la organización de la Facultad de Cánones, como entonces se decía, hasta el método de ense-

ñanza, cómo se proveían las cátedras, quiénes fueron sus catedráticos, qué obra produjeron (prácticamente desconocidas a pesar de que algunos de ellos, como José Grau, «tiene publicaciones canónicas de un considerable valor») y quiénes fueron los alumnos de aquella facultad, todo es metódico y ampliamente examinado por el autor y todo ello apoyado en una amplia base de citas que acreditan su investigación, que queda además reflejada, al final de la obra, en el inventario de fuentes documentales y en la bibliografía.

Leyendo la obra, que se suma a los trabajos ya clásicos de Josep Finestres o del padre Casanovas, pensamos que libros como el que comentamos deberíamos leerlos todos aquellos que nos dedicamos a alguna profesión jurídica, pues nos hacen recordar que el derecho que aplicamos no es una cosa nacida hoy sino vinculada a unos antecedentes históricos cuyo conocimiento sólo nos puede enriquecer.

F. VEGA SALA

NICOLA GORI, *Sulla via dell'amore. Studio su un carteggio di Pier Giorgio Frassati con un amico*. (Quaderni di Famiglia Domenicana, 8). Potenza, Casa San Domenico 2001. 79 p.

Edición y comentario de nueve cartas del beato Pier Giorgio Frassati (1901-1925), terciario (dominico seglar), dirigidas a su amigo Isodoro Bonini (de diciembre 1924 a abril 1925); cartas que son reflejo de una acertada encarnación del ideal dominicano en la vida de un seglar, activo militante de diversas asociaciones y movimientos católicos, tal como se pone de relieve en el estudio que acompaña este breve epistolario. Sugerente y valiosa aportación a la historia de la espiritualidad del laicado en la Iglesia contemporánea.

V. S.

RAMON CORTS I BLAY, *Josep Puig i Cadafalch: un polític catalanista i catòlic. Els fets de Corpus de Barcelona de 1919*. Mataró 2002. 92 p.

És un treball exhaustiu, molt anotat, que ha superat un text anterior de mossèn Joan Bonet i Baltà perquè hi ha entrat més a fons i ha comptat amb l'extraordinària i desconeguda documentació de l'Arxiu Secret Vaticà. Corts, deixeble del pare Batllori, ha recordat el consell del seu mestre: la història és agnòstica i cal dir la veritat, caigui qui caigui.

El 1914, Enric Reig i Casanova, valencià, fou nomenat bisbe de Barcelona i aviat començà una autèntica ofensiva contra aquells grups eclesials que

considerava catalanistes, tot i llur moderació. I semblava estrany, perquè Reig havia estat catedràtic de Sociologia, membre de la Rota a Madrid, i havia defensat el treball manual dels preveres i les mutualitats del clero. Alhora, a Barcelona creà el Museu Diocesà i organitzà un sínode on es va oposar al manament dels concilis de la Tarraconense perquè el català fos la llengua prioritària.

L'ofensiva de Reig començà pels caputxins, els quals considerava «catalanistes a lo Cambó». I, en informes al nunci Ragonesi, que arribaven a Roma, denuncià especialment els pares Miquel d'Esplugues i Rupert Maria de Manresa. Aquest darrer era un reconegut biblista i home de govern i Esplugues el restaurador de la província caputxina de Catalunya i íntim amic de grans figures del Noucentisme com Carner, Bofill i Mates, Riba o Foix. Era també notable escriptor en assaigs sobre la Mare de Déu de la Mercè, sant Francesc o Torras i Bages. L'ordre de desterrar-los de Barcelona no s'executà, sembla, gràcies a Cambó, tot i que havien ja convençut el general dels caputxins. Tanmateix un dels dos fou destinat a Sarrià, que aleshores era un municipi independent. El provincial dels caputxins de Catalunya s'oposà rodonament als desigs polítics de Reig.

El segon cavall de batalla del bisbe fou el monestir de Montserrat, que Reig qualificava de «laboratori catalanista». Adreçà les seves ires contra l'abat Marcet, fonamentalment per l'ús de les casulles gòtiques i la normal predicació en català. En aquesta campanya també hi ficaren el rei Alfons XIII, el qual s'havia queixat a Roma del creixent sentiment catalanista del clergat català... El tercer enemic a abatre era per al bisbe Reig la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, el secretari de la qual era el malaguanyat Manuel Carrasco i Formiguera i que féu una assemblea, presidida per Puig i Cadafalch, membre de l'entitat i alhora president de la Mancomunitat de Catalunya. En les conclusions, la Lliga refermava el seu catalanisme, compatible amb la fe, i seva adhesió al tradicional romanisme dels catòlics del país.

Però Reig insistí en una quarta qüestió. En període electoral exhortà els fidels, d'una manera indirecta, a no votar candidats catalanistes, que volia dir la Lliga Regionalista, sinó més aviat els monàrquics i els partits caciquistes espanyols. Part de la junta d'Acció Catòlica li presentà la dimissió perquè el bisbe s'havia excedit en les seves funcions.

El pinyol final fou l'aparició a la catedral de la bandera catalana amb l'escut del capítol de la catedral, bandera que Reig i el capità general manaren que es retirés el dia de Corpus. A causa d'aquesta actitud, ni el president de la Mancomunitat de Catalunya, Josep Puig i Cadafalch, ni l'alcalde de Barcelona, també de la Lliga, no anaren a la processó. La discussió arribà a l'Ajuntament, on un lerrouxista i anticlerical acusà Puig i Cadafalch de cismàtic perquè havia publicat a Madrid l'article «La iglesia unitarista española». Després la Mancomunitat presentà un recurs al nunci contra l'acció anticatalanista del bisbe Reig. Aquest fou xiulat en un acte popular i la situació es va fer insostenible. Al cap de pocs mesos, Reig fou promogut pel govern espanyol i el nunci a l'arquebisbat de València.

Aquesta radiografia de l'actitud espanyolista del bisbe Reig ens porta a fer algunes reflexions i precisions històriques.

Durant el segle xx, Barcelona va tenir quatre bisbes catalans i, curiosament, tres de valencians. Aquest recurs «valencianista» fou molt emprat durant les dictadures de Primo de Rivera i de Franco. Els anys vint, els bisbes valencians de Vic i Girona, Muñoz i Vila, destacaren per llur oposició a l'ús general del català a l'Església i l'hostilitat envers el catalanisme. El govern i les nuncis de torn no gosaven enviar castellans a l'Urgell, Vic o Girona i pensaven que nomenar valencians era la fórmula vergonyant de fer veure que salvaven la catalanitat.

A Barcelona, el successor de Reig, Guillaument, fou nomenat –escrivia el nunci–, perquè no era catalanista. Però aviat es trastocà i governaren alguns canonges que la clerecia anomenava «els masovers». Per acabar, solament cal subratllar la lliçó i l'oportunitat d'aquest breu llibre de mossèn Corts, que és un capítol més de la nostra història religiosa del segle xx, la qual encara té molts buits i on sovint ens adonarem que la història es repeteix.

Albert MANENT

MANUEL RIU I RIU, *Mosén Joan Melet i Serra (1879-1958), un misionero catalán en Chile*. (Series Minor, 6). Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres 2002. 83 p.

Biografía del sacerdote y misionero catalán Joan Melet (Sant Llorenç de Morunys 1879-Barcelona 1958), de talante liberal y combativo que sufrió muchas incomprendiones a lo largo de su ministerio, tal como se pone de relieve en esta obra, que ha sido elaborada, principalmente, a través de las noticias contenidas en cartas privadas conservadas por la familia Melet. El autor, catedrático emérito de Historia Medieval de la Universidad de Barcelona, narra los hechos más sobresalientes en la vida del reverendo Joan Melet, desde su nacimiento en la capital de la vall de Lord, pasando por su formación académica en el seminario diocesano de Solsona (años 1905-1910) hasta su viaje a Chile y ministerio pastoral en distintas comunidades parroquiales, principalmente en las de Quilleco (1919-1926), Yungay (1926-1933), Granero y Arauco, donde ejerció una intensa actividad social, pedagógica y pastoral hasta su regreso a Cataluña en 1955.

V. S.

SALVADOR NONELL, *Màrtirs de Mataró 1936-1939*. Mataró 2002

Mossèn Salvador Nonell ha tingut l'oportunitat de veure publicats una sèrie de llibres sobre la història i els fets del Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat i de la Germandat d'Excombatents de la Mare de Déu de Montserrat. També ha vist editat un llibre en el qual explica tota la història i les circumstàncies de la masia de cal Bonminyó i de la família Nonell, dedicada al cultiu i a l'estudi

de l'agronomia. La seva darrera obra és el llibre *Màrtirs de Mataró*, en la qual explica molt detalladament la vida i la mort, el martiri de sis preveres, un frare caputxí, tres germans llecs, un benedictí, un salesià i un escolapi, tots ells fills de Mataró o lligament vinculats amb la capital del Maresme.

Amb bon criteri d'investigador, mossèn Nonell, amb tenacitat i paciència, ha reunit tota una documentació escrita i també testimonis orals contemporanis que li han permès elaborar les biografies i, molt especialment, els tràgics i gloriosos finals de les vides d'aquests màrtirs, un dels quals, Alexandre Planas, ja ha estat beatificat, mentre que els altres tenen oberts llurs processos de beatificació. Diverses il·lustracions acompanyen el text, entre les quals el retrat de tots els biografats. L'estil de mossèn Nonell és planer, senzill i directe, per bé que impregnat d'una forta emoció en descriure els tràgics moments del sacrifici suprem dels màrtirs.

El cardenal arquebisbe de Barcelona, doctor Ricard M. Carles, ha escrit un emotiu pròleg que arrodoneix i dignifica el llibre de mossèn Nonell. Cal, per a una correcta interpretació de la història recent de Catalunya, que llibres escrits amb la pulcritud, emoció i rigor del qual dona clara mostra mossèn Nonell, donin testimoni de la veritat dels fets i, com encertadament escriu el cardenal: «amb sobrietat expositiva, deixant que els fets parlin per si mateixos». Mossèn Nonell escriu amb el cor a la mà, però no formula judicis que puguin semblar partidistes, malgrat que descriu uns moments de la història de Mataró en la qual la crueltat i la barbàrie s'apoderà de la ciutat i de tot Catalunya. Amb profund sentit religiós, mossèn Salvador Nonell no parla mai de rencor o venjança, solament intenta que el seu text sigui útil als historiadors i, molt especialment, pugui ajudar a les causes de beatificació actualment en curs, tal com explica en una declaració a l'inici del llibre. Mataró resta en deute amb aquest digne i ancià sacerdot i tots els que hem llegit el llibre en servem un emocionat sentiment d'agraïment i l'esperança que, tant l'autor com els lectors, puguin veure enllestides les causes de beatificació dels màrtirs mataronins.

Joan BASSEGODA I NONELL

ENRIQUE JIMÉNEZ LÓPEZ (ed.), *Y en el tercero perecerán. Gloria, caída y exilio de los jesuitas españoles en el siglo XVIII*. Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante 2002. 702 p.

Aquest voluminós llibre conté un recull de diversos estudis portats a terme per un equip d'investigadors que sota la direcció i coordinació del professor Enrique Jiménez López ja havia donat els seus primers fruits l'any 1997 amb una obra intitulada *Expulsión y exilio de los jesuitas españoles*. Ara continua aquella tasca i agrupa en aquest volum 27 estudis sota el suggestiu títol *Y en el tercer día perecerán*. Aquestes 27 aportacions, de les quals tres són escrites pel mateix coordinador, estan repartides en tres blocs amb cert ordre cronològic: les que estudien aspectes concrets anteriors a l'expulsió, els dedicats a la mateixa

expulsió i posterior supressió pontifícia, i un tercer sobre algunes conseqüències del fet i del restabliment per Pius VII de l'Orde, del retorn d'alguns membres a la Península i posterior nova expulsió per decret de Godoy.

La gran riquesa del material aquí reunit, en algun cas fruit de les investigacions portades a terme per la redacció d'alguna tesina universitària, impedeix donar-ne compte de forma escaient. Volem dir que tots aquests estudis tenen en comú el recurs constant a les fonts arxivístiques i inèdites. Notable tasca que és, en part, alleugerida pel fet que l'excel·lent planificació i execució del decret de Carles III permeté al govern disposar de tot el material manuscrit conservat en poder dels jesuïtes tant en la Península com a Ultramar i que, amuntegat originàriament a Madrid sota l'epígraf «Archivo de las Temporalidades», va ser posteriorment dispersat i avui es troba, a més del citat Arxiu Nacional, en alguns dels arxius de la Companyia de Jesús d'Espanya.

El primer apartat comença amb dos estudis sobre el contingut de les biblioteques dels col·legis d'Albacete i Oriola. Tots ben estructurats, i el primer amb la inclusió de la problemàtica del fet i existència de les mateixes biblioteques. Sobre aquesta temàtica abunden els estudis i, en algun cas, com en el del col·legi de Sant Martí de Palma de Mallorca, hom pot passejar-se per l'àmbit amb els mobles del segle XVIII.

«La caïda estrepitosa», títol del segon grup d'estudis, inclou aportacions que van des del mateix fet, recalcant la poc coneguda aportació de la Marina en el trasllat dels jesuïtes tant des d'Amèrica a la Península, com des d'aquí a Itàlia. Un altre aspecte fins ara poc estudiat és el referent a la situació dels novicis, als quals se'ls proposava abandonar —amb molts avantatges— l'Orde. No hi manquen estadístiques. En aquest grup hi podem llegir alguns estudis que tenen com a fonts la correspondència creuada entre importants personatges com la del comte de Fuentes o el de Mahony o la del mateix Tanucci, que aclareix no pocs aspectes dels esdeveniments. Aquest fructuós camí havia estat ja utilitzat entre nosaltres pel malaguanyat Olaechea, i per Ferrer Benimeli. Fonts decisives per a conèixer, a més, el tarannà psicològic dels actuant.

Alguns estudis sobrepassen el punt concret i esdevenen clarificadors d'una temàtica més general, com per exemple l'estudi de la intervenció de les corts borbòniques per a «dirigir» i «controlar» el conclave que havia d'elegir el successor de Climent XIII perquè quedés assegurada la supressió de l'Orde. Punt que aquestes corts consideraven importantíssim com a contraprova de la seva actuació precedent, i arribaven a proposar una guerra, diguem-ne «preventiva» per a doblegar la voluntat del Papa. A la fi, i per motius ja coneguts va ésser la cort espanyola l'encarregada de dirigir el darrer atac.

El darrer grup reuneix diferents aportacions centrades en l'època posterior a l'expulsió. En alguns d'aquests estudis, hi planeja la rica informació del Diari del pare Luengo, que amb la seva reconeguda minuciositat i proximitat als fets és una font notable.

El refús de Climent XIII a acceptar els jesuïtes exiliats obligà que els vaixells es quedessin a Còrsega i deixessin els jesuïtes en una situació quasi desesperada. Mentrestant, per la Península es multiplicaven les «visions», «profecies», rumors de la tornada dels exiliats que obligaren el govern a emetre decrets

condemnatòris que no assoliren la seva finalitat, com queda clar en d'altres estudis que ens palesen l'acolliment i benvolença amb què foren rebuts els jesuïtes que tornaren a Espanya. També són estudiats fets encara més posteriors, com el del nou exili decretat per Godoy i les visions de tres coneguts, bé que poc estudiats jesuïtes: Faustino Arévalo, Joan Baptista Colomé i Joan Andrés Morell.

Aquest extraordinari conjunt, que no podrà mancar en cap biblioteca amb fons humanístics, és dedicat al pare Miquel Batllori i Munné, amb el qual tant el director com alguns dels col·laboradors mantingueren lligams científics i d'amistat.

Antoni BORRÀS I FELIU

JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*. Volum II. Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor 2002. 251 p.

Visió panoràmica de la història de l'Església a l'illa de Mallorca des de la implantació dels decrets tridentins (1563) al començament del segle dinovè (1800). L'autor ens ofereix una aproximació global a les diverses «transformacions que podem observar durant aquests dos segles del Barroc, atenent-nos a les forces que les promogueren i a les altres que les estroncaren» (p. 9), amb un estudi, molt acurat, de la pastoral posttridentina a Mallorca (p. 61-68), que completa amb un repàs de l'extracció social, formació, vida parroquial i religiosa, expressions culturals de la clerecia mallorquina, amb especial accent al lul·lisme (p. 167-173). De manera força sumària tracta, també, del finançament de l'Església mallorquina i de les desamortitzacions del segle XIX. El volum conté una extensa relació de les fonts consultades i bibliografia (p. 217-241). Observem que hauria estat molt més precisa la cronologia si hagués abastat fins al final de l'ocupació napoleònica (1814), o bé fins l'exclaustració de 1835, o àdhuc fins al Concordat de 1851. Notem l'absència d'arxius conventuals i provincials d'ordes i congregacions religioses establerts a Mallorca que no han estat examinats per l'autor, a qui felicitem per aquesta equilibrada síntesi històrica de l'Església mallorquina entre el Barroc i la Il·lustració.

Valentí SERRA DE MANRESA

CLAUDIA HEIMANN, *Nicolaus Eymerich (vor 1320-1399) praedicator veridicus, inquisitor intrepidus, doctor egregius. Leben und Werk eines Inquisitors*. Münster. Aschendorff 2001.

Ens trobem davant d'un llibre en el qual convergeixen dos aspectes de la historiografia actual a destacar: l'interès que ha sorgit en les darreres dècades

sobre el fenomen de la Inquisició i el tractament del gènere biogràfic des d'un punt de vista modern i rigorós.

Com bé s'indica en el títol, l'obra parla no solament de la biografia de Nicolau Eimeric, sinó també de la seva obra escrita que, a excepció del conegut *Directorium inquisitorum*, ha estat relativament poc treballada, tractada i estudiada fins ara.

El llibre és el resultat de la tesi doctoral de Claudia Heimann, que fou llegida a l'estiu de l'any 2000 a la Universitat de Bayreuth. Constitueix el volum 37 de l'excel·lent col·lecció «Spanischen Forschungen» de la Societat Görres. Tenim, doncs, una mostra clara de la continuïtat de la historiografia alemanya interessada en la història hispànica iniciada fa més de setanta-cinc anys, i concretament en aquest cas la vida i obra d'un personatge del segle XIV pertanyent a la Corona d'Aragó i que més enllà de les seves vivències personals intervingué en aspectes fonamentals del seu temps, la qual cosa permet que l'autora faci referència a aspectes i fets que desborden l'anàlisi biogràfica i permeten aprofundir en el coneixement de fets importants de la història del segle XIV.

L'autora ha portat a terme aquesta seva obra a partir d'un exhaustiu aprofitament de les fonts documentals dels arxius diocesans de Girona i Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Biblioteca de Catalunya, entre d'altres, i d'una completíssima bibliografia sobre el personatge i tot el seu context històric, relació bibliogràfica que consta de més de tres-cents cinquanta títols aplegats en els annexos finals. Potser hagués estat bo incloure la transcripció d'alguns dels documents dels quals s'ha servit, com la carta que Pere el Cerimoniós adreçà al frare dominicà el 24 de juny de 1366, per exemple. Les més de sis-cents notes a peu de pàgina palesen la rigurositat del treball que comentem. L'obra comença amb els orígens familiars no totalment aclarits de Nicolau Eimeric –fins i tot es desconeix amb exactitud la data del seu naixement–, però que en tot cas fou anterior a 1320. Parla Heimann del seu origen gironí. El seu ingrés en l'orde dels dominicans i el seu procés formatiu inicia pròpiament la biografia. Es fa un recorregut de les diferents etapes com a inquisidor, activitat començada en la primavera de 1357, però que es trunca prematurament durant uns mesos a causa de la seva destitució del càrrec d'Inquisidor. Aquí començaven els problemes que al llarg de la seva vida tingué amb les autoritats eclesiàstiques.

L'anàlisi biogràfica aporta una visió molt completa dels fets històrics que Eimeric va viure com a frare dominicà i com a inquisidor. Especialment destacable és l'aportació documentadíssima que es fa sobre la relació del biografat amb el Cisma d'Occident, a la qual es dedica els quatre darrers capítols del present llibre, tot aprofitant el material documental abundant com el que relaciona l'actuació de Nicolau Eimeric amb els reis Pere el Cerimoniós i Joan I. D'altra banda, l'autora detalla fidelment un dels fets que més maldecaps causà a Eimeric, i que fou la seva condemna de determinats postulats i afirmacions de l'obra de Ramon Llull, actitud que li costà enfrontaments amb els dominicans de València i li ocasionà fins i tot el desterrament.

Clou l'obra un conjunt d'apèndixs. En el primer, s'hi recullen les quaranta-quatre obres d'Eimeric, cinc de les quals s'han perdut, més cinc obres que li són

atribuïdes, però de les quals hi ha dubtes que en fos l'autor. N'indica el número del catàleg de les seves obres, les edicions que se n'han fet, com també els incipit i explicit de cadascuna. El segon apèndix consta d'un detallat itinerari que féu al llarg de la seva vida des del seu ingrés el 1334 a l'orde dels dominicans fins a la seva mort, esdevinguda a Girona el 4 de gener de 1399, tot detallant-ne els fets i la documentació en què s'ha basat per a confeigir la peripècia vital de Nicolau Eimeric.

Una exhaustiva cita de les fonts documentals i bibliogràfiques i un índex onomàstic i toponímic completa aquesta interessant aportació de Claudia Heimann, que és molt més que una simple biografia i que demostra les possibilitats que la documentació dels nostres arxius brinda als historiadors per a l'elaboració d'estudis com aquest.

Antoni UDINA

LLUÍS DURAN i Jordi FLOS, *Flos i Calcat: catalanisme i escola*. Pròleg de Joan Triadú. (Camí Ral, 17). Barcelona, Rafael Dalmau Editor 2001. 211 p.

Biografía del geógrafo y pedagogo Francesc Flos i Calcat (Arenys de Mar 1856 - Barcelona 1929), junto con el estudio de las actividades y proyección del «Col·legi de Sant Jordi» que fundó en Barcelona en 1898, primera escuela catalana que se implicó plenamente en el movimiento catalanista de las primeras décadas del siglo veinte, a través de un sugerente proyecto de catalanización idiomàtica, que contó con el asesoramiento espiritual, como consiliario, del reverendo Tomàs d'Aquino Rigualt y, más tarde, del sacerdote y poeta Jacint Verdaguer. Valiosa aportación a la historia de la pedagogía catalana, y del movimiento catalanista, en general.

V. S.

JOSEP FELIS, *El Ciego de Gandía. El Sant del Sacrament*. Introducció i edició de Gabriel Garcia Frasset. Gandia, CEIC Alfons el Vell 2002. 127 p.

Edición de la pieza teatral, inédita, titulada *El Ciego de Gandía*, en la cual se escenifica un milagro atribuido al beato Andrés Hibernón (1534-1602), franciscano descalzo de la Provincia de San Juan Bautista, estrenada el año 1911, la musicó Vicente Miñana y fue escrita por el religioso escolapio Josep Felis Ramon (Gandía 1850-1918), poeta y fecundo autor teatral especializado en obras devocionales e históricas, elaboradas a modo de complemento del trabajo moral y pedagógico realizado en las Escuelas Pías. En el mismo volumen se ofrece, también, la reedición del auto sacramental, en valenciano, titulado *El Sant Sacrament*, publicado en 1900, centrado en los años infantiles de San

Pascual Bailón (1540-1592), amigo y compañero del beato Andrés Hibernón. Obras de interés para valencianistas y estudiosos de la religiosidad popular en general.

A. S. T.

WILLIAM J. CALLAHAN, *La Iglesia católica en España (1875-2002)*. Barcelona, Crítica 2002.

L'autor, professor d'Història a la universitat de Toronto, és un dels grans especialistes de la història contemporània de l'Església a Espanya. L'obra que ara presentem és la continuació de *Church, Politics and Society in Spain, 1750-1874*.

Per al terme *ad quem* de l'obra, s'oferien a l'autor diverses possibilitats. El magnífic llibre de Frances Lannon *Privilege, Persecution, Prophecy. The Catholic Church in Spain (1875-1975)* (Oxford, 1987), a més d'abastar exactament cent anys, es cloïa amb la mort de Franco, amb la qual comença una època ben diferent tant per a l'Estat com per a l'Església. Callahan, sense minva del rigor històric, arriba fins als nostres dies. L'obra original, en anglès, acabava l'any mateix de la redacció final, 1998, i aquesta versió espanyola abasta, com diu el títol, fins al 2002, amb un *post-scriptum* datat el setembre d'aquest any. Per als darrers decennis, la manca d'estudis previs ha obligat l'autor a una recerca de primera mà en revistes, diaris, enquestes i treballs de sociologia religiosa.

«Poques institucions –llegim en el pròleg– han estat més estretament vinculades a la vida social i política espanyola que l'Església. En el període estudiat en el present llibre, fins a la introducció de la democràcia a les darreries del decenni de 1970, l'Església posseïa la categoria oficial d'Església de l'Estat, excepte en els anys de la Segona República. Fins i tot avui, en l'Estat democràtic d'Espanya, que és constitucionalment aconfessional, l'Església continua posseint avantatges considerables, ja siguin les subvencions del govern per al manteniment del clergat i del sistema d'escoles catòliques o l'ensenyament de la religió a les escoles públiques» (p. 9). Però malgrat aquesta importància de l'Església en el país, la història eclesiàstica no ha obtingut fins molt recentment de les universitats civils l'atenció que objectivament mereixia. Encara en ple franquisme, al final dels anys cinquanta, Charles Moeller, després de passar un temps a Salamanca per a estudiar sobre el terreny la figura d'Unamuno per a la seva grandiosa obra sobre literatura del segle xx i cristianisme, deia, en una conferència donada a la comunitat de monjos de l'abadia de Montserrat, que el que més li havia cridat l'atenció a Salamanca era que les seves dues universitats (la civil i l'eclesiàstica) es trobaven a pocs metres de distància, però s'ignoraven totalment.

No es podria pas dir el mateix del professor Callahan, que demostra dominar a la perfecció les fonts i la bibliografia de tots dos àmbits (incloses les publicacions en català, que no sols cita, sinó que aprofita). Per això pot parlar amb competència tant de la història política de l'Església espanyola com de

l'influx de l'Església en la política espanyola. Però no es limita a la història política, sinó que toca molts aspectes d'una història global, com són ara els moviments i sindicats catòlics, la pietat popular, les vocacions sacerdotals i religioses, la pràctica dominical i sacramental, etc., temes que escaientment il·lustra amb taules, estadístiques, enquestes i mapes. La massa de la informació aportada és colossal, però encara és més admirable la selecció intel·ligent que en fa i, sobretot, la capacitat de síntesi i la traça narrativa a presentar-la.

Hi ha una qüestió que travessa tota la història contemporània de l'Església espanyola, i que el professor Callahan analitza lúcidament: les relacions Església-Estat. Més concretament, la reivindicació, per part de l'Església (tant el Vaticà com la jerarquia espanyola), d'un Estat confessional catòlic, amb prohibició, o bé una tolerància més o menys rigorosa segons els governants de torn, de qualsevol altre culte. Si la jerarquia i els laics integristes haguessin esmerçat en l'evangelització i catequesi del poble les incommensurables energies que van dedicar a la unitat i exclusivitat catòliques, la història d'Espanya, tant la civil com l'eclesiàstica, haurien estat mol diferents. Frances Lannon deia amb humor britànic, en el llibre més amunt citat, que si en els segles XVI i XVII la gran polèmica teològica era si la salvació s'obtenia per la fe o per les obres, a l'Espanya del segle XIX i primera meitat del XX el problema semblava ser si la salvació s'havia d'obtenir necessàriament a través d'un Estat catòlic, o bé en règim de llibertat religiosa.

Els moments culminants d'aquesta lluita per l'Estat catòlic són les tres guerres carlistes del segle XIX (1833-1840, 1847-1849 i 1872-1876) i, ja en el segle XX, la Segona República i, sobretot, la terrible quarta guerra civil, 1936-1939, que, encara que no es va començar per motius religiosos, en molt poc temps va esdevenir una guerra de religió: a la zona republicana per la terrible persecució religiosa desfermada i, a la dels insurrectes, per la conversió del *alzamiento* en *cruzada*. Quan a les Corts Constituents, el 1931, es discutien els articles que tocaven allò que aleshores se'n deia «la qüestió religiosa», Azaña, en un discurs memorable («el més famós discurs parlamentari de la història de la República», diu el nostre autor, p. 231), va arribar a afirmar: «*España ha dejado de ser católica*». El context immediat i global del discurs deixa ben clar que només volia afirmar que la religió catòlica ja no tenia a Espanya aquell pes cultural i sociològic que havia assolit en altres segles, i que, per tant, la constitució, per a adequar-se a aquesta nova situació, havia de ser laica. Però la propaganda catòlica durant la República, i més tard la franquista, sempre ho va retreure com si Azaña hagués pretès suprimir per majoria de vots l'Església, o fins la mateixa existència de Déu.

L'Església espanyola no havia participat en la conspiració militar que va provocar la insurrecció del 1936, però un cop produïda, fracassada com a cop militar i convertida en una guerra civil cruentíssima, li va donar suport de manera massiva i entusiasta, no sols com una reacció contra la persecució, sinó pensant que així es podria recristianitzar el país. Però, acabada la guerra, el cardenal Gomà, en una carta pastoral que el govern va prohibir, es dolia de veure que no s'havia produït la reacció religiosa que es podia esperar d'aquella *cruzada*. Amb tot, la majoria de bisbes es van mantenir fidels i dòcils a aquell règim oficialment

catòlic. En un congrés celebrat el març de 1999 a Sevilla sobre «Els catòlics en la lluita contra el franquisme» (les actes es troben en curs de publicació), s'hi va posar de manifest, malgrat els esforços d'alguns dels conferenciantes, que l'oposició catòlica havia estat tardana i puntual, llevat dels casos d'Euskadi i Catalunya, on les conviccions democràtiques anaven de bracet amb les reivindicacions nacionals. La jerarquia espanyola se sentia còmoda sota el paraigua de la dictadura, que tenia reprimits els comunistes i altres revolucionaris i li donava tota mena de facilitats i ajuts; l'única preocupació era el que podria passar quan faltés Franco. En algun moment (darreries dels cinquanta i començos dels seixanta) van pensar a organitzar una mena de democràcia cristiana, entesa a la italiana, o sigui controlada per la jerarquia, però no era com un projecte de realització immediata, sinó només com un instrument que convidria tenir preparat si es restablía la democràcia i el sistema de partits polítics. Aquesta actitud de l'episcopat coincidia en bona part amb la de la burgesia i l'empresariat.

El Vaticà II va tenir a Espanya unes conseqüències polítiques que no es van donar en països normals. La majoria dels bisbes espanyols, per convicció, per mimetisme o perquè veien que aquella era la manera de pensar del Papa, es van «convertir» (aquesta és la paraula que s'aplica ell mateix el cardenal Tarancón) a la mentalitat conciliar, però els més franquistes, quan van veure que el decret sobre la llibertat religiosa estava a punt de ser aprovat, van adreçar una carta a Pau VI en la qual li demanaven que aquell tema fos tret del debat conciliar i se'l reservés personalment el Papa. Deien que si ells s'havien oposat fins al darrer moment al document, contra la majoria dels pares conciliaris, i s'havien mantingut fidels a la tesi catòlica de l'estat confessional, era perquè la Santa Seu sempre els havia manat que la defensessin. Si ara el decret s'aprovava en la forma que es presentava (és a dir, no per meres raons d'oportunitat, sinó pel principi que l'acte de fe només pot brollar d'una consciència lliure), «els bisbes espanyols tornarem a les nostres seus desautoritzats pel Concili i amb l'autoritat disminuïda davant dels nostres fidels». A aquells bisbes no sols se'ls enfonsava el *Syllabus* i tota la teologia dels manuals que havien estudiat al seminari: se'ls ensorrava la seva idea d'Espanya, que formava una sola cosa amb aquella teologia. Pau VI no va accedir a aquella petició i el Concili va seguir el seu curs (més detalls a H. Ragner, «El Concili Vaticà II i l'Espanya de Franco», a W. Weis, ed., *Zeugnis und Dialog* [Miscel·lània Klaus Wittstadt], Echter, Würzburg, 1966, p. 164-185).

A les dades que l'autor aporta sobre el procés de secularització a Espanya, hi podríem afegir un fet ben significatiu: el fracàs, en la transició democràtica, del sistema de finançament de l'Església pel sistema alemany d'una participació en l'impost sobre la renda. Amb les lleis desamortitzadores de Mendizábal, l'Església espanyola havia perdut bona part del seu immens patrimoni. El concordat del 1851 havia convalidat aquella expoliació a canvi de mantenir la confessionalitat del Regne, amb el compromís de subvenir a les necessitats de l'Església mitjançant el pressupost de *culto y clero*. Després del parèntesi de la Segona República, que va derogar unilateralment aquell concordat, el concordat de Fanco i Pius XII, el 1953, establí el compromís de l'Estat de constituir un patrimoni que bastés per a les necessitats de l'Església, en compensació dels béns desamortitzats; el pressupost de *culto y clero* seria una mesura només pro-

visional, fins que s'hagués creat aquell patrimoni. Però no sols l'Estat no va complir el seu compromís de crear aquest patrimoni, sinó que l'Església (ni el Vaticà ni la jerarquia espanyola) no va exigir mai el compliment d'aquell compromís, probablement perquè cada bisbe ja s'entenia prou bé amb les autoritats centrals o locals per a obtenir tot allò que necessitava. Quan a la mort de Franco es va restablir la democràcia, l'episcopat, pensant que (contra el que Azaña havia dit) Espanya encara era catòlica, va demanar, i va obtenir, el sistema alemany de l'impost religiós, però ha resultat que el nombre de catòlics practicants havia baixat considerablement i, pitjor encara, molts catòlics, malgrat les campanyes publicitàries, no confien en l'ús que l'Església farà dels seus diners i prefereixen que vagin a parar a alguna ONG. El resultat ha estat que l'Església, sigui quin sigui el partit que governi, es troba lligada de peus i mans a l'Estat, perquè necessitaangoixosament el seu ajut.

Però, com diu amb molt d'encert el nostre autor, els models de religiositat rarament canvien de sobte, sinó en el curs de llargs períodes. Les transformacions religioses esdevingudes a Espanya després de 1975 no eren totalment noves, sinó que el nacionalcatolicisme havia estat «un parèntesi en un llarg procés de secularització que va començar durant el segle dinou i es fa accelerar en el vint, fins que la instauració de la dictadura de Franco va interrompre temporalment el seu avenç». Potser caldria anar encara més enllà i afegir que l'anticlericalisme, molt esmentat en aquest llibre, i la descristianització tenen unes arrels molt més llunyanes. Sota la crosta de l'Espanya catòlica dels segles d'or, amb els seus sants, els seus teòlegs, l'art religiós i la pietat popular, hi havia tot un corrent amagat i reprimat de signe contrari. Un erudit integrista, Menéndez y Pelayo, hi va dedicar una de les seves obres principals, la *Historia de los heterodoxos españoles* (1880). L'Església espanyola no es pot servir actualment d'una Santa Inquisició que lliuri al braç secular i a la foguera els heretges i altres dissidents, i tampoc no pot servir-se de la força de l'Estat per conduir tots els ciutadans a la pràctica religiosa, però no manquen darrerament símptomes de nostàlgia d'aquells temps.

Aquesta edició espanyola de l'obra de Callahan, a més d'allargar quatre anys el període estudiat, acaba amb un *Post-scriptum* francament pessimista: «En arribar a la seva fi el segle xx i començar una nova centúria hi ha escasses proves que l'Església hagi aconseguit de dur a terme una revitalització institucional i religiosa capaç de donar resposta als reptes amb què s'enfronta en diversos àmbits. L'estratègia del papa Joan Pau II de refondre l'aplicació dels ensenyaments del Concili en un motlle conservador, caracteritzat, malgrat tot, per una preocupació per la justícia social, ha influït poderosament l'Església espanyola» (p. 495). No ha d'estranyar, doncs, que «l'optimisme característic dels anys immediats al Concili Vaticà II s'hagi sotmès a una mentalitat defensiva amb la intenció de reforçar l'Església davant dels valors seculars considerats hostils a la seva missió religiosa. Tampoc no sorprèn que la jerarquia eclesiàstica hagi atribuït especial importància a la defensa dels avantatges adquirits per l'Església en el nou sistema democràtic» (p.496). Tot projectant la història cap al futur, les últimes paraules del llibre són aquestes: «En el futur és possible que l'Església hagi d'abandonar el vell somni d'una Espanya catòlica a favor d'una

estratègia més limitada destinada a enfortir la seva influència religiosa sobre aquells grups selectes de la població en els quals els seus esforços evangelitzadors tinguin algunes probabilitats d'èxit» (p. 500).

Hilari RAGUER

- I. *Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats*. A cura d'ALBERT ROSSICH, Mariàngela VILLALONGA i David PRATS. *Estudi General*, núms. 21 i 22 (Universitat de Girona 2001) Vol. I: p. 523 i Vol. II: p. 567. II. *Miscel·lània Litúrgica Catalana* Vol. X (Institut d'Estudis Catalans, 2001) p. 476. III. *XVII Sessió d'Estudis Mataronins (25 de novembre del 2000)*. Mataró, Museu-Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura 2001. p. 290; *XVIII Sessió d'Estudis Mataronins (24 de novembre del 2001)*. Mataró, Museu-Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura 2002. p. 254.

I. Oferim un breu comentari bibliogràfic a diverses miscel·lànies d'estudis històrics que han aparegut aquests dos darrers anys. En primer lloc, ens plau de referir-nos a l'acurat conjunt d'estudis sobre temes diversos (història, filosofia, art, literatura, lingüística) que han estat dedicats al sacerdot del presbiteri gironí, Modest Prats, que és qualificat de «professor qüestionat» (vegeu p. 27-32). Encapçala la miscel·lània una detallada bibliografia (p. 33-53) i, tot seguit, aplegats per seccions temàtiques, vénen els estudis que integren els dos volums d'homenatge. Interessa, especialment per a *A.S.T.*, el treball de Jaume Medina sobre la presència (influx) de sant Agustí d'Hipona als Països Catalans (vol. I, p. 443-463), i el de Joan Ferrer sobre les glosses catalano-occitanes del Ms Ebr. 413 de la Biblioteca Vaticana (vol. II, p. 41-50) i, també, òbviament, l'edició dels deu poemes inèdits de Mn. Jacint Verdaguer, a cura de Narcís Garolera, continguts en el Ms 367 de la Biblioteca de Catalunya, sense menystenir pas els altres treballs, tots ben elaborats, i de contingut ben divers (vegeu vol. II, p. 517-528).

II. La segona miscel·lània és de temàtica històricolítúrgica i –tal com ens tenen acostumats els membres de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics que anualment la publiquen– s'estructura en un primer apartat d'estudis litúrgics, i en una segona part on s'editen textos, sempre interessants i valuosos com, per exemple, els procedents de la canònica de Santa Maria de l'Estany (p. 165-191: *Liber Consuetudinum Sancti Ruphi Monasterii Stagnensis*); els fragments del Sacramentari de la Biblioteca Episcopal de Vic, p. 193-202); els procedents del monestir de Santa Maria de Serrateix (p. 234-286: *Lectionarium et collectarium sanctorale monasterii Sanctae Mariae Serrateixii*), o els que procedeixen de l'antic bisbat d'Elna (p. 314-349: *Sacramentarium episcopale Ecclesiae Elnensis*), entre molts d'altres que es publiquen en aquest volum desè de la *Miscel·lània litúrgica catalana* editats, respectivament, pels doctors Roger E. Reynolds, Alexandre Olivari, Francesc Xavier Altés i Miquel dels Sants Gros, eminents historiadors de la litúrgia.

III. En aquests dos darrers volums miscel·lànic es recullen les comunicacions presentades a les sessions d'estudis matarorins celebrades el novembre del 2000 i 2001. Són treballs d'investigació referits a la història de Mataró i els seus entorns, amb abundor de temes d'història recent i contemporània i, també, amb suggeridores recerques sobre arqueologia i etnografia local i, també, amb treballs elaborats en ocasió de les grans efemèrides commemoratives, com el de Joan Florensa dedicat a la vinculació de l'arquitecte Puig i Cadafalch amb l'Escola Pia (formació, estudis i pertinença a l'Acadèmia Calassància, vegeu *XVIII Sessió*, p. 157-162), i el de Jaume Vellvehí sobre la relació de Terenci Thos amb mossèn Jacint Verdager, (vegeu *XVIII Sessió*, p. 163-169).

Els historiadors de casa nostra, any rere any, es veuen beneficiats amb valuosos estudis que es publiquen en miscel·lànies d'homenatge, congressos i sessions d'estudi que, llegides i assimilades, estimulen la recerca i amplien el coneixement de les realitats històriques de l'Església al nostre país.

Valentí SERRA

JACINT BERENGUER, *Un estudi sobre l'austriacista Francesc Busquets i Mitjans. Valldoreix 1672 - Viena 1734*. Barcelona, ed. de l'autor 2002. 96 p.

L'encara no llunyà centenari de la mort de Carles II, el darrer Àustria, que va desencadenar la guerra de Successió, ha propiciat la publicació d'algunes obres importants sobre els seus aspectes polítics i militars, sobre l'11 de Setembre i la resistència de Barcelona o sobre el posterior exili als dominis de l'Imperi austríac dels aferrissats lluitadors contra la casa de Borbó. El llibre de Berenguer que ara tenim a les mans ens il·lustra sobre un dels protagonistes d'aquella lluita, Francesc Busquets i Mitjans, el qual no forma part del grup dels més coneguts, dels de més nom: els Villarroel, Casanova, Moragues, Bach de Roda...

Busquets, voluntari, coronel d'infanteria a les ordres del marquès del Poal, comandava uns tres-cents homes, i amb ells va lluitar contra les forces filipistes, principalment per la Catalunya central, en operacions que tenien moltes vegades l'objectiu d'alleugerir la pressió que aquelles tropes exercien sobre Barcelona; un cop caiguda la capital, va continuar la lluita per mantenir la plaça de Cardona, darrer reducte austriacista. Acabada la guerra a Catalunya, Busquets va fugir primer a Mallorca i més tard a Viena. Com a molts del lluitadors austriacistes, li havien estat segrestats tots els seus béns. Va viure a Viena, protegit per l'emperador com tants altres exiliats, fins a la seva mort, el 1734.

Aquí podria acabar l'interès d'aquesta obra: haver-nos proporcionat dades concretes i fiables, basades en documents contemporanis, d'un protagonista no pas secundari que ja Francesc de Castellví havia esmentat en les seves *Narracions* i d'uns fets menys populars que els de la defensa de Barcelona, però prou importants. Però hi ha un altre aspecte del llibre que no es pot menystenir: la manera com l'autor ha estudiat els antecedents familiars i la vida del prota-

nista abans de la seva activitat bel·lica. Amb la documentació disponible –partides de baptisme, capítols matrimonials, donacions, testaments, inventaris–, a la qual ha tingut accés per raons de parentiu, Berenguer, advocat de professió, ens ofereix un petit estudi sobre aspectes socials, religiosos i econòmics de la vida de dues famílies representatives d’una classe social, la dels propietaris de la terra: els Busquets, de Valldoreix, i els Mitjans, de Sant Cugat del Vallès.

Berenguer s’ha pres la seva tasca d’investigador amb professionalitat: s’ha documentat sobre l’època, ha escorcollat arxius familiars i públics, ha anat a Viena, on hi ha tanta documentació sobre l’exili català, i el resultat ha estat aquest llibre, curt d’extensió, però dens de contingut, ple de dades, explicades amb rigor i amenitat, amb el suport de nombrosos documents que els interessats per la nostra història sabran valorar.

Josep M. MUNDET I GIFRE

JOSEP M. SANS I TRAVÉ, *El Llibre Verd del pare Jaume Pasqual. Primera història del monestir de Vallbona*. Barcelona, Fundació Noguera 2002. 253 p.

Edición, con breves anotaciones, y precedida de un amplio estudio introductorio, del manuscrito de contenido histórico, redactado por el monje cisterciense Jaume Pascual a principios del siglo XIX, sobre la fundación y desarrollo de la abadía de monjas cistercienses de Santa Maria de Vallbona (1157-1874), manuscrito conocido con el nombre de *Llibre Verd*, y que en la presente edición se publica a la luz de la actual crítica histórica (p. 59-68). El editor, Josep M. Sans Travé, transcribe literalmente el texto del manuscrito, normalizando, solamente, la acentuación de las palabras y, en nota, rectifica algunas dataciones y otras inexactitudes. Se echa de menos un índice de nombres.

A.S.T.

SALVADOR CARDÚS I FLORENSA (†), *Josep Cardona, estel de santedat*. (Fundació Vives Casajuana, 133). Barcelona, Rafael Dalmau Editor 2002. 184 p.

L’autor va escriure aquest llibre l’any 1951, gràcies a una abundant documentació, al record que conservava del seu amic Josep Cardona i al coneixement que tenia de la persecució contra l’Església pel fet d’haver-la viscut de ben de prop. A més, Cardús coneixia molt bé la Terrassa del seu temps, ja que havia estat el director de l’Arxiu de la Ciutat. Però no va ser fins l’any 2002 que es publicà aquesta obra, gràcies a la Fundació Vives i Casajuana, als fills de Salvador Cardús i als familiars del biografat, Josep Cardona.

Cardona havia nascut en una família d’un gran sentit religiós, com s’explica als primers capítols. Ingressà a la Congregació de Maria Immaculada de la

Parròquia del Sant Esperit i participà en el Pessebre de Ca n'Aurell, a l'Escola de la Miraculosa, als Grups Fejocistes de la Mare de Déu de Montserrat i Catequístic, a la Federació de Joves Cristians de Catalunya i, sobretot, a les activitats del Patronat i Parròquia de la Sagrada Família, de la qual fou un dels fundadors. Era una persona que sentia profundament el cristianisme i es convertí en un veritable apòstol; amb raó l'autor li atorga el títol d'Estel de Santedat.

Josep Cardona va posar a prova aquestes virtuts molt aviat: esclatà la revolució i es va iniciar la violenta persecució contra l'Església. «Havia arribat l'hora de l'infern –escriu l'autor, i afegeix–: ara és l'hora vostra, l'hora del poder de les tenebres, com deia sant Lluç (22,53)». Josep Cardona i el seu pare foren víctimes d'aquelles paraules que havia dit Margarita Nelken: «Demanem una revolució; però ni la russa no ens serveix de model... necessitem flamarades gegantesques... i onades de sang». I la sang dels dos Cardones es vessà el dia 17 d'agost de 1936. Les seves restes es trobaren a l'Arrabassada.

Frederic UDINA

JOAN ARAN I SURIOL, *Santa Anna de Barcelona, monestir, col·legiata, parròquia.*

Barcelona, Editorial Mediterrània, 2002. 455 p., 46 fotografies, 2 plànols, 4 gràfics i 2 reproduccions de pàgines de documents.

L'autor és l'actual rector de Santa Anna de Barcelona (des de 1987), catedràtic d'institut de Geografia i Història i investigador sol·lícit i habitual dels arxius, especialment del Diocesa de Barcelona. Segons que afirma, el present estudi va néixer amb la intenció de donar a conèixer l'església de Santa Anna de Barcelona, «ignorada de molts en l'aspecte arcaic d'un edifici englobat i absorbit per modernes construccions», com diu el cèlebre historiador Agustí Duran i Sanpere en el seu llibre *Barcelona i la seva història*, vol. I, 1972, p. 470. Tanmateix a mossèn Joan Aran no se li pot –encara que diu que intenta la divulgació– negar un efecte científic molt positiu en la seva obra, que ell potser no s'atreveix a reconèixer. És verament un estudi científic amb un mètode històric rigorós, basat en les abundoses fonts documentals, interpretades i presentades en una síntesi molt acurada i justificada. Tot això avala el caràcter científic de la present monografia i, per tant, creiem que no és un simple estudi divulgador tal com pot semblar segons algunes expressions del mateix autor. L'àmplia bibliografia –174 títols– i les cites a peu de pàgina de les fonts arxivístiques –exactament 401– són el testimoni més fefaent de com l'autor ha emprat tots els mitjans al seu abast per escriure aquesta història que abraça més de vuit segles.

No resta importància a l'obra la confessió del mateix autor segons la qual ell segueix els esplèndids estudis que els professors universitaris doctors Jesús Alturo i Nikolas Jaspert han realitzat sobre la documentació de Santa Anna que es custodia actualment a l'Arxiu Diocesà de Barcelona (p. 8). Ben al contrari, mossèn Aran complementa aquests estudis «d'un català (doctor Alturo) i d'un alemany (doctor Jaspert)». I és així que en dividir la història en tres parts –monestir,

col·legiata i parròquia— el lector podrà fer-se una idea global d'aquesta institució (Santa Anna) en els tres respectius períodes de la seva història. Òbviament, la part més nova la constitueix la parròquia anomenada «major». Mossèn Aran li dedica 176 pàgines.

El mateix autor diu de bell antuvi –p. 11-13– que la història de Santa Anna de Barcelona té les parts següents: 1) la del monestir, 2) la de la col·legiata i 3) la iniciada després de la desamortització del 1835 amb el seu caràcter de parròquia. Referent a la primera etapa, afirma que cal tenir present deu punts que serveixen de fil conductor en la part més difícil d'entendre, o sigui l'època del monestir del Sant Sepulcre (anys 1145-1592). Són d'agrair aquests aclariments que ajuden a comprendre perfectament les variacions d'institucions que sofrí Santa Anna. És ben cert que en altres anteriors estudis de Santa Anna malauradament hi havia moltes confusions que afectaven aquest primer període. L'autor insisteix en la devoció al Sant Sepulcre a Barcelona en l'alta Edat Mitjana; en la participació en les croades i pelegrinatges a Terra Santa; en les transformacions socioeconòmiques com a context en la creació del monestir del Sant Sepulcre de Barcelona; en la connexió entre el patriarca i el prior del capítol de Jerusalem i la institució barcelonina; en les característiques peculiars dels canonges jerosolomitans que enviaren legats a Europa –entre aquests figura el comte Ramon Berenguer– per fer realitat el monestir del Sant Sepulcre a Barcelona. També exposa la importància de les butlles papals (Honorí II, Alexandre III i Innocenci III) que configuraren el monestir del Sant Sepulcre de Barcelona. En aquests aspectes i en els antecedents de l'esmentat monestir cal recordar el que es diu en el pròleg i l'epíleg (p. 5, 6 i 378), que sant Oleguer, bisbe de Barcelona, ja abans –concretament l'any 1120– s'emportà de Jerusalem un gran fragment de la llosa del que es creia que fou el sepulcre buit –per descomptat– de Jesucrist. Aquesta insigne relíquia fou venerada a la catedral i possiblement una part en el mateix monestir creat vint-i-cinc anys després en l'actual recinte de Santa Anna.

Després de la història del monestir, segueixen els aclaridors capítols de la segona i tercera etapa o sigui: la col·legiata «nullius» de Santa Anna (p. 133-200) amb els conflictes interns, l'economia i el culte, les edificacions dels segles *xvi* al *xix* i el barri de Santa Anna. I finalment la tercera part, intitulada «La parròquia major de Barcelona (1835-1979), que és la més nova pel que fa a l'aportació documental. En aquesta part hi ha els capítols següents: Intent de reorganització parroquial a Barcelona; Inici de la parròquia en temps del primer rector; Comunitat de beneficiats de Santa Anna; Els terrenys de l'antiga col·legiata; La construcció de la nova església; El rector Josep Ildefons Gatell; La parròquia ja configurada; La parròquia després del rector Gatell; Mossèn Balcells, un altre rector per al record; Desfeta (guerra civil 1936-39) i reconstrucció; Recuperació de la vida parroquial: un rector nou per una nova situació; Del passat a l'avui (1979-2002). L'obra acaba amb un apartat anomenat «apèndix» on, entre altres informacions, hi ha la bibliografia emprada, els índexs onomàstics i la cronologia de priors i rectors de Santa Anna, vicaris, beneficiats i altres. També trobem a l'apèndix «curiositats» com carrers del barri, menús del monestir al principi del segle *xv*....

Finalment, cal indicar que la publicació del present llibre ha estat molt gratificant per als responsables de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, perquè és demostració que el treball quotidià de la custòdia dels documents i l'acollida dels investigadors dóna fruits. Primer foren els doctors Alturo i Jaspert, els quals m'honro de tenir com a deixebles, i ara –perdoneu l'agosarament– ho és mossèn Aran, el qual tant admiro pel seu treball pastoral i científic. A més, l'estimulo que continuï en la seva tasca d'investigador. És un bon camí, en benefici de Catalunya i de l'Església Catalana.

J. M. MARTÍ BONET

ERNEST ZARAGOZA PASCUAL, *Abaciologi benedictí de la Tarraconense*. Introducció de Ramon Corts i Blay. (Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes, Vol. XXX). Barcelona, Fundació Balmesiana 2002. 429 p.

Catálogo exhaustivo, en forma de listados cronológicos, de los abades y priores, abadesas y prioras, de los monasterios benedictinos de la Congregación Claustral Tarraconense y Cesaraugustana, desde su fundación hasta su desaparición (o hasta nuestros días) de cada uno de los monasterios que están (o estuvieron) ubicados en el marco de la antigua Provincia Eclesiástica Tarraconense que, geográficamente, incluía las comarcas de Rosellón y Vallespir (actualmente Departamento francés de los Pirineos Occidentales), Cataluña, Aragón, Navarra y Rioja.

El autor, acreditado especialista de renombre mundial en historia monástica, y autor de la monumental historia de la Congregación benedictina observante vallisoletana (en diversos volúmenes), no se limita a ofrecernos el listado escueto de nombres y fechas, sino que también añade los principales datos biográficos y producción literaria de los abades –incluyendo, en algunos casos, la transcripción de los epitafios sepulcrales–, además de las indicaciones precisas de la fuente documental y bibliografía existente en cada uno de los casos.

Esta valiosa recopilación y ordenación, en forma de Abaciologio, de tantos datos espigados en fuentes documentales inéditas y en bibliografía dispersa, amplía y corrige trabajos precedentes debidos a antiguos cronistas como Antonio de Yepes autor de la *Crónica General de la Orden de San Benito*, (Irache, 1609), o los trabajos de Gregorio de Argai y Jaime de Villanueva, publicados en Madrid los años 1677 y 1837-1851, respectivamente, así como las noticias contenidas en la obra *Las casas de los Religiosos en Cataluña*, que empezó a publicar Cayetano Barraquer en Barcelona el año 1915.

Este Abaciologio constituye una sólida aportación a las fuentes impresas para el estudio de la historia de la Iglesia en Cataluña, poniendo las bases para la elaboración de una necesaria (y todavía por elaborar) historia global de la Iglesia en la Tarraconense, tal como lo pone de relieve el director de la Biblioteca Balmes –y de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia*–, Dr. Corts, en el apartado introductorio (cf. p. 9-11). Felicitamos, cordialmente, al Dr. Zaragoza

—asiduo redactor de nuestra revista *A.S.T.*— por esta magna recopilación y ordenación de datos, que completa y perfila, a modo de apéndice, con unos utilísimos índices onomásticos en p. 339-425.

Valentí SERRA

JESÚS MESTRE I GODÉS. *Contra els càtars. La implacable repressió de l'Església.* Barcelona, Edicions 62. 2002.

L' autor, ja prou conegut pels seus treballs sobre els càtars i altres aspectes de la Història de Catalunya, reincideix en el seu tema predilecte i estudia ara el desenvolupament dels dos segles de la història dels càtars, amb totes les greus reaccions que s'hi donaren. A mesura que el lector avança en la lectura, es fa càrrec de com domina el tema l' autor, el qual aporta el coneixement de la darrera biografia que s'ha publicat, especialment per l'empenta donada a aquests estudis des dels Cahiers de Fanjeaux i el Centre d'Études Catharens.

L'obra es divideix en tres tres grans apartats: «Sense perdre el fil», on parla dels dos-cents anys de camí, del temps d'expansió i de la reforma gregoriana; «Contra els càtars», amb la repressió, l'actitud d'Innocenci III i la croada, i, finalment, «La Inquisició»: els seus primers passos, Ferrer, l'inquisidor català de Carcassona, i la darrera esperança càtara.

Certament, el coneixement que l' autor té del país dels càtars és exhaustiu, i ens parla de les creences, del sentit religiós dels càtars, dels seus exilis cap a Catalunya des del Lluenguadoc i dels greus problemes creats a Catalunya. Entre aquella terra i la nostra terra hi havia tants lligams que la miopia dels homes que manaven no varen poder tancar del tot.

Frederic UDINA

JORDI VILAMALA SALVANS, *De Sant Martí de Riudeperes a Calldetenes. Passat i present d'un poble viu.* (Col. El Mèdol Fòrum, 5). Tarragona i Ajuntament de Calldetenes, Edicions El Mèdol 2002. 311 p.

Modélica monografía histórica, elaborada con documentación de archivo y una extensa bibliografía complementaria, del municipio de Calldetenes (en la comarca de Osona, cerca de Vic), que el autor remonta a la villa romana de Tenes. La obra se estructura en seis capítulos en los cuales trata del paisaje natural donde se asenta la población, espigando noticias diversas sobre los pobladores a lo largo de la historia, hasta llegar a los íberos y romanización. Se trata, también, de la vida en época medieval y moderna, del desarrollo progresivo de la modernización en la sociedad contemporánea, que comportó un notable crecimiento urbano, desarrollo económico, fomento de la educación primaria y

sanidad en Calldetenes, etc. Son particularmente interesantes los capítulos dedicados al estudio de las celebraciones religiosas y populares y, obviamente, al examen del patrimonio artístico y cultural de la población, que cuenta con vestigios del románico, interesantes molinos, el famoso colegio franciscano de Sant Tomàs de Riudeperes (adquirido, después de la desamortización, por los religiosos camilos para noviciado en 1901), etc. El libro, de cuidada presentación, contiene bellas ilustraciones y expresivas fotografías, añade un utilísimo glosario (p. 299-305) y la relación ordenada de fuentes y bibliografía.

A.S.T.

JOSEFINA MUTGÉ I VIVES, *Pergamins del monestir benedictí de Sant Pau del Camp, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles XII-XIV)*. Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, Anuario de Estudios Medievales. 2002, 361 p.

Un dels topònims més coneguts de Barcelona és el de Sant Pau del Camp i la seva magnífica construcció romànica és també coneguda i famosa, no pas el que hauria de ser en consonància amb la seva vàlua en el tema de l'art i la història de la ciutat. Com sigui que el conjunt monumental consta d'església i claustre, hom ja endevina que es tracta d'un antic cenobi, arribat als nostres dies en molt bones condicions de conservació. Aquests són uns fets prou coneguts de tots els que s'endinsen en la història de la urbs en general o en la vessant específica religiosa. El cenobi va ser un punt d'urbanització en una zona especialment difícil a causa dels petits corrents d'aigua en un terreny prou pla. L'obra que comentem, és fruit de les investigacions de l'autora que inclina el platet de la balança des del camp artístic i expositiu -conreats fins ara-, al de la publicació de les fonts documentals que han d'ampliar el coneixement de les vicissituds i vida del monestir tant a nivell de la casa com de la seva situació a l'interior de les muralles medievals de la ciutat i del barri del raval on es troba. Situació aquesta que la mateixa autora es complau a remarcar des de les paraules proemials en comentar que no ha estat prou estudiat l'aspecte històric i que el que ella ofereix ajudarà a poder-lo conèixer una mica més.

En dir una mica més amb relació al grau de coneixement que el seu treball pot aportar, es deu, sens dubte, a la desproporció que es dona entre el pòsit de la institució que és gran des de finals del segle XI –i que l'estima que ella sent pel cenobi, del que n'és veïna tota la vida, fa que el senti més vivament–, i les notícies que es coneixen, malgrat els diversos estudis publicats de fa un xic d'anys. Aquesta va ser la raó que la va moure a recopilar notícies de la casa cercant-les en la documentació conservada que en bona part, com se sap, va anar a engrossir els fons documentals de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El resultat de la seva recerca és la que ofereix en el volum que comentem. Recerca que ha esmerçat a trobar els pergamins, dispersos en bona part, i a transcriure el seu

contingut. És en aquest sentit la contribució més cabdal que s'ha portat a terme fins ara en la història de Sant Pau del Camp. Tasca que es completarà només el dia que es publiquin els altres documents relatius a la casa monàstica conservats en altres fons documentals.

El gruix de l'obra, d'acord amb el seu títol, el forma la secció denominada «Col·lecció diplomàtica», que ocupa unes dues-centes cinquanta pàgines amb la publicació de 94 documents. De cada un d'ells es publica el text complet precedit de la data reduïda al còmput actual, del regest, extens a vegades i de les dades descriptives del document en pergami que el conté junt amb les referències bibliogràfiques, si és el cas, i seguit de les possibles notes escrites al verso, atenent-se a les normes més usuals en les publicacions d'aquest tipus entre nosaltres. El tipus de lletra és el normal, de forma que el text és molt llegidor, gràcies també a la polidesa en la seva edició. La informació documental abasta de 1158 a 1338, repartida en tres documents del segle XII, cinquanta-quatre del XIII i trenta-set del XIV.

Abans de la col·lecció diplomàtica, a tall de primera part, dedica unes pàgines sota l'epígraf d'introducció, a presentar un conjunt de dades extretes dels mateixos documents, deixant de banda l'altra documentació ja coneguda a través d'altres fons arxivístics. Hi estudia, amb redactat clar i precís que ajuda a entendre la nomenclatura jurídica de l'època, després d'una brevíssima al·lusió a la fundació i refundació del cenobi, el domini territorial, especificat en cercles concèntrics a partir del propi monestir fins a localitats del Vallès i Penedès. Clou aquest capítol amb tres plànols que visualitzen l'extensió territorial del seu domini. També aborda, al capítol II, les causes de la formació del domini territorial, basat en donacions i transaccions econòmiques. Dedicava el III a descriure l'explotació del citat patrimoni. I en el IV i darrer, ofereix les dades bestretes de la mateixa col·lecció en ordre a descriure la comunitat monàstica i els càrrecs exercits per tots i cadascun dels monjos benedictins que hi residiren en aquells segles medievals. Per la seva pertinença a l'ordre benedictina, afegim nosaltres, la casa va acollir sovint els serveis més generals de l'ordre, especialment els peculiars de la congregació claustral cesaraugustana, de tanta importància en l'activitat d'aquesta modalitat monàstica al nostre país.

S'enriqueix més encara l'obra, amb la publicació de les fonts documentals i d'una extensa bibliografia. En aquesta es recullen, entre altres, els estudis de la mateixa autora que assenyalen les grans fites del camí seguit fins arribar a la publicació que comentem i que forma per ara la corona. Ja s'havia ocupat abans dels períodes que van del segle XII al XV en set treballs diversos. Tanca la publicació un índex toponomàstic, en el qual s'exposen, per a una millor identificació de cada persona, dades relatives a la seva vida, activitat o motiu d'actuació.

En definitiva, hem de celebrar l'aparició d'aquest diplomatar, que es posa al costat dels altres que han anat sortint als darrers anys, en una tasca pacient i dura per part dels autors transcriptors i presentadors, reconfortada a la vista de la gran contribució que suposa no sols per a conèixer un focus important de vida entre nosaltres, ans per a reconèixer les nostres arrels com a comunitat, ciutat i país. Per això mateix, és lloable la labor de l'entitat editora, abastament

reconeguda per altres publicacions d'índole bàsica, que esperem i desitgem tingui l'adequada continuïtat editorial.

Josep BAUCCELLS I REIG

JOSÉ-IGNACIO TELLECHEA IDÍGORAS, *El Papado y Felipe II. Tomo III (1550-1598)*. (Monografías, 73). Madrid, Fundación Universitaria Española 2002. XXXIV + 299 p.

Transcripción de 560 nuevos documentos pontificios inéditos (algunos de ellos escritos de puño y letra de los papas Pío IV, Gregorio XIII, Sixto V, Clemente VIII y Julio III), redactados en circunstancias muy especiales, y que no fueron transcritos en los Registros vaticanos revistiendo, por esta razón, un mayor interés que la documentación que siguió el habitual curso de las cancillerías. La mayoría de los documentos editados por J.I. Tellechea están dirigidos al rey Felipe II, y se conservan en el Archivo General de Simancas. A pesar de abundar documentación que podemos calificar de «cortesía diplomática», escrita por los Papas como deferencia hacia la monarquía hispana, se hallan textos de gran interés sobre la reanudación de las sesiones del Concilio de Trento, y sobre la reforma de las órdenes religiosas promovida por Felipe II. La presente recopilación de documentos constituye una valiosa aportación al conocimiento de las relaciones del Papado con Felipe II que, a no tardar, se verá complementado con la edición de textos epistolares del rey Felipe II dirigidos a los Papas que prepara, también, el profesor Tellechea. Contiene índice de nombres en p. 275-285.

A.S.T.

FRANCESC NICOLAU POUS, *Iglesia y ciencia a lo largo de la historia*. Barcelona, Ediciones Scire 2003. 277 p.

Muchas veces se ha dicho que entre la fe cristiana y la razón humana no hay ninguna oposición. Así lo proclamó solemnemente el Concilio Vaticano I en 1870. Más aun: afirmó que estos dos elementos se prestan mutua ayuda. De ambas afirmaciones deducía aquel concilio «que tan lejos está la Iglesia de oponerse al cultivo de las artes y disciplinas humanas, que más bien lo ayuda y fomenta de muchos modos» (cf. constitución dogmática *Dei Filius*. Roma, abril de 1870). Casi cien años después y ampliando este pensamiento, el Concilio Vaticano II apostaba por el progreso humano al afirmar: «Una cosa hay cierta para los creyentes: la actividad humana individual y colectiva o el conjunto ingente de esfuerzos realizados por el hombre a lo largo de los siglos para lograr mejores condiciones de vida, considerado en sí mismo, responde a la voluntad de Dios» (Cf. constitución pastoral *Gaudium et Spes*, núm. 34. Roma, diciembre 1965).

Teniendo en cuenta esta doctrina, Francesc Nicolau Pous ha decidido descender a la realidad de la historia para descubrir y explicar algunas de las aportaciones más significativas de los hombres de la Iglesia al campo de las ciencias en general. Es verdad que la Iglesia no está directa e inmediatamente para hacer ciencia, sino para predicar la palabra, administrar los sacramentos y atender a los pobres, señalando así a todos el camino de la salvación en Cristo Jesús. Pero la fe cristiana es tan desbordante que sus reflejos y aplicaciones llegan más allá del campo estrictamente religioso. Basta pensar en esa inquietud científica que ha acompañado muchas veces a los misioneros, los cuales no han descuidado, por ejemplo, las cuestiones geológicas, geográficas, antropológicas, lingüísticas y costumbristas de las gentes con las cuales entraban en contacto. Cabe pensar también en nuestra Iglesia de hoy: ¿cómo puede ésta dialogar con la cultura actual si no tiene algunos de sus miembros –seglares o eclesiásticos especializados en tantas materias que configuran esta cultura contemporánea?

Las situaciones, las posibilidades, las finalidades, las coyunturas que se han dado a lo largo de los tiempos han sido diversísimas, y, para conocerlas, no hay más remedio que acudir a la historia. Es lo que hace el autor, repasando la antigüedad, la edad media, la moderna y la contemporánea.

La galería de personajes e instituciones (universidades, facultades académicas, escuelas, órdenes y congregaciones religiosas) que presenta el libro es muy extensa. En ella se da cabida, por supuesto, a algunos eclesiásticos que han trabajado en Cataluña, como Jaume Almera i Comas (1845-1919, geología), y los jesuitas Jaume Pujiula i Delmé (1869-1958, biología) y Eduard Vitoria i Miralles (1864-1958, química) así como también a los jesuitas cuyos nombres han quedado inscritos en la historia del Observatorio del Ebro (Roquetes, cerca de Tortosa). Además de esta galería, las páginas del libro desarrollan unos temas de permanente actualidad, tales como la Escuela de Traductores de Toledo, la Revolución copernicana, la reforma gregoriana del calendario, el caso Galileo, la Iglesia ante la teoría del evolucionismo, la teoría evolucionista de Teilhard de Chardin...

En esta exposición, bastante amplia y siempre enjundiosa, nos hubiera gustado, con todo, que se nos hiciera ver mejor la unión entre la ciencia y la religión, entre la vocación personal y la tensión cristiana, entre la profesión científica y el compromiso pastoral, entre la cátedra y la fe. No como valores yuxtapuestos, sino integrados en la misma persona. Pero esto llevaría a componer unas monografías completas. Lo que no es el caso de este trabajo.

El libro se cierra con una serie de reflexiones de tipo filosófico y religioso (p. 249-263), un índice onomástico (p. 265-273) y una relación de las fotografías que ilustran sus contenidos (p. 275-277).

En todo su trabajo, el autor demuestra un admirable señorío sobre los materiales, cuida escrupulosamente el lenguaje, ilustra con gusto exquisito el texto, afronta con nobleza los aspectos apologeticos y se empeña en suscitar y satisfacer la curiosidad del lector con muchos detalles de carácter científico e histórico a la vez. Todo esto le concede al autor la categoría de artista. Mossen Francesc Nicolau es un pequeño artista: sabio, pedagogo, amigo.

Ramón ALBERDI

I. RAIMONDO MARCO SORGIA, *El poeta del calze prohibit*. (Els Daus, 213). Barcelona, Ed. Claret 2002. p. 143; II. Raimondo Marco SORGIA, *Roses i Roselles. Comentari literari i espiritual al «Roser de tot l'any» de Mn. Jacint Verdaguer*. Barcelona, Ed. Balmes 2002. p. 339; III. JACINT VERDAGUER, *Autobiografia literària*. A cura de Ricard Torrents. Vic, Eumo Editorial 2002. p. 138; IV. JOSEP FALP I PLANA, *Mossèn Jacint Verdaguer. El poeta, el sacerdot, l'home, el malalt*. Edició actualitzada amb pròleg de Ramon Felipó. Ajuntament de Solsona, 2002. p. 91; V. *Manuscrits verdaguerians de revelacions exorcismes i visions*. Volum II: *Quaderns d'exorcismes*. Estudi introductor de Joan Bada. Establiment del text d'Amadeu J. Soberanas. Apèndix codicològic de Joan Santanach. (Biblioteca Verdagueriana, 25). Barcelona, Ed. Barcino 2002. p. 414.

I. Acabem de cloure l'Any Verdaguer. Ha estat un període molt ric en conferències, actes culturals i, sobretot, publicacions. En presentem algunes. Primerament, donem notícia de les del religiós dominic italià Raimondo-Marco Sorgia, verdaguerista i catalanòfil, que, de faisó molt suggeridora, ens abasta, al viu, el drama de Verdaguer tot fent-nos endinsar en les interioritats més pregonas del cor sacerdotal del que ell, tan encertadament, anomena el «poeta del calze prohibit». L'estudi l'enceta amb una completa introducció biogràfica, en la qual hi va enumerant els diversos fets que desencadenaren el conflicte del sacerdot-poeta amb el bisbe Morgades i que, tan dissortadament, culminà amb aquella famosa suspensió «a divinis», quan a Jacint Verdaguer li fou prohibit l'exercici del ministeri sacerdotal i que, després d'una «apassionada autodefensa» (Vg. p. 45-81), hauria de seguir-se'n una reconciliació a partir de la qual, «l'admirable poeta de la fe» (p. 121) esdevindria, definitivament, el poeta «del calze retrobat» (p. 83).

II. La segona obra que, breument, comentem és, també, fruit de les recerques del P. Sorgia, en la qual ha volgut abastar-nos un bell comentari espiritual, íntegre, al recull poètic titulat: *Roser de tot l'any*, talment un dietari espiritual amb un pensament religiós adient per a cadascun dels dies de l'any que mossèn Cinto començà a publicar, a partir del gener de 1893, a les pàgines de *La Veu de Catalunya* (revista fundada i dirigida pel seu cosí Narcís Verdaguer i Callís) i que enllestí, definitivament, durant el seu sojorn a la Gleba, en un sol volum editat a començaments de l'any 1894. Ran de l'aparició del *Roser de tot l'any*, el Dr. Sardà i Salvany, bon amic de Verdaguer, qualificà el recull com a «uno de los mejores del cristiano poeta, [que] muy bien podría servir para manual de meditaciones»; [Vg. *Revista Popular*, 4 gener 1894]. Aquest minucios i detallat comentari literari-espiritual de Ramondo Marco Sorgia esdevé, en opinió del professor Jaume Medina, prologuista de l'obra, un «edifici complementari al que havia aixecat el poeta, tot escrivint una paràfrasi seguida d'una reflexió per a cada una de les composicions del llibre» (p. 11). En efecte, Sorgia, sap valorar en la seva justa mesura la catequesi verdagueriana, que col.loca, molt encertadament, en els cims més alterosos de la poesia espiritual i mística.

III. El professor Ricard Torrents és un dels verdagueristes més reconeguts presideix des de la seva constitució, l'any 1991, la Societat Verdaguer i, alhora, dirigeix la Càtedra Verdaguer d'Estudis Literaris a la Universitat de Vic. En aquest volum ens aplega, ordenadament, i amb aclaridores notes introductòries, tots els pròlegs que Verdaguer avantposava a les seves obres, atès que un dia, Ricard Torrents, els llegí «seguits, d'una tirada. [i] Fou una descoberta. Aquells pròlegs, posats junts, no perdien pas l'autonomia, sinó només l'aïllament, però guanyaven una coherència nova fins llavors insospitada» (p. 11), donant la impressió que sorgia una nova obra de Verdaguer: *l'autobiografia literària*, que Verdaguer no va escriure com a tal, però sí que ens la va deixar esbossada en els textos preliminars que encapçalaven els seus llibres, des de 1865 a 1902. S'acostuma a dir que Jacint Verdaguer no va escriure cap autobiografia. Aquesta recopilació ordenada dels pròlegs verdaguerians preparada per Ricard Torrents ho contradiu. Els pròlegs de Verdaguer són marcadament autobiogràfics i, a cent anys vista de la seva mort, ens aporten una meravella de frescor i de fluïdesa, talment una delicada mostra, sense exhibicionismes, de la intimitat del cor sacerdotal de Mn. Cinto.

IV. Mentre Verdaguer vivia el seu drama interior, el metge higienista Josep Falp (1873-1913), que formà part de l'equip mèdic que atenia mossèn Cinto en els seus darrers dies, volgué redactar, tres mesos després del traspàs del sacerdot-poeta, des de l'admiració i el respecte, la seves impressions personals a propòsit del caràcter íntim del poeta i, sobretot, les seves obsessions, virtuts i captivença sacerdotal. El resultat fou una aproximació de primera mà que aporta una seriosa anàlisi de l'obra i temperament verdaguerià, situant-lo en el marc cultural europeu de les darreres dècades del segle dinovè.

V. La darrera obra que presentem és el volum segon dels manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions, dedicat, exclusivament, als *quaderns d'exorcismes*. Un extens i documentat estudi introductori del Dr. Joan Bada, de quasi cent cinquanta pàgines, analitza, amb gran encert i precisió, l'episodi dels exorcismes en la vida sacerdotal de Verdaguer que, magistralment, Mn. Bada situa en el context social i polític de la Catalunya del dinou. Aquest estudi introductori ens possibilita d'aproximar-nos a aspectes poc coneguts, i a voltes inèdits, de la biografia de Mn. Verdaguer, gràcies a l'abundosa documentació de l'Arxiu Secret Vaticà i, sobretot, del fons «Sardà i Salvany» dipositat a l'Arxiu de la Província Tarraconense de la Companyia de Jesús, que serveix al professor Bada per a dibuixar-nos, magistralment, la visió del món que tenia Verdaguer a través dels contactes assidus amb l'anomenada «Casa d'Oració» –on es practicaven els exorcismes– i, també, per a presentar, de faísó ponderada i respectuosa, la relació de Mn. Cinto amb el bisbe Morgades i amb d'altres eclesiàstics, quan pregaren a Verdaguer que canviés d'actitud durant la «tragèdia verdagueriana» i que es reconciliés amb el bisbe ausetà. L'estudi introductori posa en relleu la peculiar predisposició de Verdaguer a la credulitat i, sobretot, la inclinació compassiva envers els més pobres i freturosos; aspecte que féu vulnerable a Verdaguer, i que facilitaria a uns quants que s'aprofitessin

de la bondat sacerdotal de mossèn Cinto, especialment, de la seva priverligiada situació s'almoiner del marquès de Comillas, tot conduint al sacerdot-poeta a una forta crisi interior que el menaria a una situació de major exigència sacerdotal, però mancada de la discreció i prudència recomanada per l'Església, d'ací que, finalment, es congriés el drama amb la suspensió «a divinis» l'any 1895... Amb tot, tal com escriu el Dr. Bada –fent-se ressò d'unes paraules del bisbe Torras i Bages– «un episodi desgraciat no treu per res la significació d'un home, que, sens dubte, és el més gran poeta catòlic del segle XIX» (p. 153).

La cultura catalana es veu molt honorada amb aquestes publicacions verdaguerianes editades en l'escaiença del centenari de la mort del «Príncep dels poetes catalans», que totes aclareixen aspectes poc coneguts, o difícils, de la vida del sacerdot i poeta de Folgueroles.

Valentí SERRA DE MANRESA

Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona. Comentaris als documents de sant Oleguer, a cura de JOSEP Mª MARTÍ BONET, amb la col·laboració d'ANNA RICH I ABAD (transcripció de documents) i de JOAN BELLÈS I SALLEN (traducció de la vida de sant Oleguer del canonge Renall), pròleg de Joan Guiteras Vilanova, Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona, 2003, 550 p., il·lus.

Una biografia de sant Oleguer, bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona, ben fonamentada en la documentació i acompanyada de la nota biogràfica redactada contemporàniament a la seva vida i de la documentació que ha conservat la memòria escrita de tan insigne prelat, és el que des d'ara l'investigador, el divulgador i el lector culte pot disposar tenint a les mans aquest treball que és una gran contribució al món cultural nostrat.

Tanmateix aquesta obra, tant pel redactat com per les molt abundoses il·lustracions, ha cercat, amb prou encert, conjugar l'aportació documental, que és el camp propi dels erudits, i la relació seguida dels esdeveniments, que és més peculiar de les biografies d'àmplia difusió. De manera que al bascular entre una obra divulgativa i una d'erudita, l'aposta s'ha decantat per una exposició narrativa crítica en el sentit positiu d'aquest concepte.

Amb vista a potenciar la seva difusió, l'autor exposa, sempre que cal, els significats dels conceptes d'història i dret –per assenyalar els de més impacte–, que no són d'ús habitual ni general i que ajuden a donar un sentit més ple a les actuacions humanes d'acord amb les necessitats de cada època, a la vegada que, mercès als seus extensos coneixements de la història europea, dibuixa bé el context polític, social i religiós de l'època, en la qual el biografat va tenir una presència activa, generosa i il·lusionada.

Al mateix temps i de cara a afavorir una lectura més popular del gran personatge Oleguer –defugint en el possible de caure en l'acumulació de dades

extretes de la documentació generalment eixuta de caliu humà—, l'autor procura extreure'n una visió més propera als interessos humans. Per això mateix, entenem que el llibre reculli un gran nombre d'il·lustracions, a la portada a tot color i a l'interior en blanc negre, que ajuden a comprendre les dades biogràfiques i a valorar les gestes d'Oleguer, que va portar a terme en l'àmbit local, diocesà, provincial eclesiàstic i general d'Europa en què ell es va moure i va actuar amb empena i encert. Especialment és remarcable l'aportació d'imatges relatives al mausoleu del sant, sobretot pel que fa a les pintures situades a l'interior de la cambra sepulcral, que no són gaire accessibles al públic pel fet de trobar-se al presbiteri de la capella del Santíssim destinada a les celebracions eucarístiques i pietoses celebrades cada dia a la Catedral. Abastar aquesta oportunitat per al gran públic, ja és un mèrit important. Així mateix i en aquest context d'acostament al poble, entenem la publicació en català, feta expressament per a la present edició per Joan Bellès i Sallent, de la primera biografia del sant, atribuïda a Renall, un company seu al capítol de Barcelona, un capitular de gran cultura, traspasat poc després a la canònica de Girona, on redactà, arran de la mort d'Oleguer, les seves memòries condensades, fruit sens dubte de l'impacte que la seva vida li va produir durant els anys de contacte personal.

Fixant-nos ara en la vessant erudita, el treball de Martí Bonet, fruit sens dubte de la seva llarga experiència docent, és el resultat d'una postura indefallent amb vista a fonamentar amb rigurositat documental les nombrosíssimes referències a dades i dates escampades ací i allà, i d'altres noves descobertes fins ara sobre Oleguer. En efecte, són els documents que han perpetuat la impromta d'Oleguer —conservats en els nostres rics arxius eclesiàstics, especialment el capitular de Barcelona—, i la biografia de Renall. Al mateix temps i d'acord amb la seva voluntat de presentar una exposició ben completa d'Oleguer, fa un extens ús de les grans obres de dret, història i sociologia que emmarquen i expliquen l'estat del moment, i es complau a oferir les cites dels grans autors que, com Enrique Flórez i Jaume Villanueva, s'han ocupat en segles passats de redactar amb ull crític una biografia del sant. Tot forma un devassall documental que sovint fa que les notes a peu de pàgina agafin un gran volum, malgrat la pruïja de l'autor de limitar-se als punts més importants, i que també intercali en el text els fragments més decisius, en l'idioma original que és el llatí medieval.

Proseguint en el tema de l'erudició, cal remarcar per sobre de tot el conjunt documental aportat als apèndixs. Això li confegeix un relleu singular i una enorme importància, que ultrapassa, en el nivell erudit, la redacció que forma la primera part de l'obra. En el primer apèndix es publica la biografia de Renall, ja esmentada abans. I en el segon, figura el recull de documents, obra d'Anna Rich i Abad, que bé ha de conceptual-se com un cartulari, com es deia abans, o diplomatar, com s'ha dit després, o simplement documents, que és el mot triat per l'autor i que té un gran ressò darrerament; s'hi publiquen 134 documents, seguint les normes precises de transcripció, acompanyada d'un regest i de les dades relatives als fons arxivístiques que els conserven, així com les notes bibliogràfiques que els han publicat amb anterioritat. Se n'exclouen, però, les variants que puguin donar-se entre les diverses còpies, que acostumen a oferir-

se ens els diplomataris i que, ben mirat i normalment, només aporten erudició sobre la transmissió dels textos i a les modes de cada copista, i no amplien pas el coneixement històric dels protagonistes. Aquest recull ocupa 140 pàgines del llibre, de lletra menuda, completat amb el titulat «índex dels documents», que reproduïx el regest de tots els textos segons la seriarització d'aquell.

Arrodoneix la vàlua de l'obra l'edició d'un minuciós índex onomàstic i toponímic, en tant que una eina insubstituïble a utilitat dels lectors i, especialment, dels investigadors. Tots disposen, a més, com a corolari del volum, d'una extensa bibliografia que emmarca Oleguer i les seves circumstàncies històriques.

Les circumstàncies històriques, en efecte, prenen el seu punt just a través de la narració de la vida del sant, en les quals l'empremta d'Oleguer va ser molt rellevant a nivell diocesà de Barcelona, l'eclesiàstic de la província tarraconense de la que ell en fou el restaurador definitiu després de la reconquesta, les relacions polítiques dels comtes de Barcelona, que basculaven entre la Provença i Aragó, i la seva empremta vers les illes baleàriques, en uns anys de moviments, progrés i reforma, en la que la seva figura de bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona alhora, va permetre-li més encara estar al costat de la gent. La gent que en vida d'Oleguer i més encara arran de la seva mort, el proclamava sant i l'invocava. És commovedor el breuari de miracles que tot seguit van atribuir a la seva intercessió i l'interès mostrat sempre, malgrat que, en ares de la política general entre els estats i el govern de l'Església, no va trobar-se el moment adequat fins al segle XVII, i va cristal·litzar en la solemne proclamació de la seva santedat l'any 1675. Aquest esbós dels fets més puntuals i d'altres fins a vint, que és el nombre total de capítols, reparteixen i situen els moments de la vida i obres d'Oleguer al decurs de la seva bastant llarga vida de vers el 1060 fins al 1137. Uns setanta i escaig d'anys al servei de la seva pàtria, de la seva ciutat, de la seva diòcesi, dels seus feligresos, aportant-hi tot el seu saber i la seva generositat bestreient dels moviments europeus del tombant del mil cent el bo i millor. Aquesta és una observació que el lector pot viure enmig d'altres, tant o més cabdals, al tancar el llibre després de la seva atenta i captivadora lectura. Mereix el nostre agraïment l'Arxieu Diocesà de Barcelona que ha editat aquesta volum de 550 pàgines.

Josep BAUCCELLS I REIG

JOSEP BABORÉS I HOMS. *La Guerra del Francès a Gualba. Poema d'aversion i lluites contra Napoleó*. Ed. d'Àlvar Maduell. Lleida, Pagès Ed. 2003. 368 p.

Àlvar Maduell, interessat des de fa anys per la producció escrita en català durant bona part dels segles XVIII i XIX, ha rescatat de l'oblit un curiós manuscrit del començament del XIX. Es tracta d'un relat en vers que ens explica com un capellà de poble muntanyenc –Gualba, situat al massís del Montseny, al Vallès Oriental i a 1300 metres d'altitud– visqué l'enfrontament popular amb l'exèrcit

napoleònic. No és un relat menor, perquè el componen deu mil versos escrits per mossèn Josep Baborés i Homs durant el conflicte i reelaborat després de l'expulsió dels francesos.

Josep Baborés i Homs nasqué el 1758 a Vallfogona de Ripollès. Ordenat el 1785, el 10 de febrer de 1802 obtingué la parròquia de Gualba. Home combatiu i apassionat, prengué part activa en el rebuig de les tropes napoleòniques quan l'exèrcit francès s'establí a Catalunya a la primeria del segle XIX. El nostre rector, potser fent-se ressò d'una recomanació de la Junta Superior de Govern del Principat de Catalunya que encoratjava els ciutadans a escriure un diari de l'ocupació, redactà bona part del seu treball durant la guerra. Un cop acabada, es dedicà a arrodonir la seva obra i així remunta el seu relat al guillotinatament dels reis de França, després ens parla de la guerra del 1793 contra la Convenció, de les maniobres europees de Napoleó i, finalment, arriba al 1808 en què es produeix l'entrada de tropes franceses a Catalunya. El 18 de juliol, els francesos arribaren, segons Baborés, a prop del Montseny. En paraules de Maduella, «És una obra escrita en versos de diverses mides; una mena de crònica bèl·lica teixida sobre un prim fil argumental, en què Baborés descriu, entremig de solemnes proclames, arborades invectives i petits detalls de minuciosa rigorositat històrica, com ell va veure i viure, des del seu observatori de Gualba sense negligir allò que passava a la resta de Catalunya, a Espanya i fins a Europa tot el procés de la guerra napoleònica, fins al retorn a casa seva de les tropes imperials. És una altra visió de la mateixa llarga guerra, però enfocada des de la perspectiva d'un poble petit, protagonista alhora damnificat i damnificador en la contesa». Podríem afegir-hi que els seus versos expliciten que no solament es defensava de l'ocupant estranger, sinó també de l'entramat ideològic de la Revolució Francesa, pensament que el nostre tonsurat avorria i temia molt més que la mera invasió. En el relat, doncs, s'hi copsa un fet interessant: el descabellament de dues guerres, una d'internacional i una altra de civil. I encara dintre aquesta última hi podem entrellucar dos combats: un entre rics i pobres i un altre entre constitucionalistes i realistes. Fervent partidari d'aquests últims, el rector s'enfrontà als liberals, en els quals suscitava un odi tan intens que finalment li resultà funest, perquè el que no havien aconseguit les bales franceses ho assoliren les catalanes: el bregós mossèn morí afusellat pels constitucionalistes a Gualba mateix el dia 17 de setembre de 1822.

Maduella ens ofereix una transcripció correcta i escrupolosa del manuscrit conservat al Museu-Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, però amb l'adaptació de l'ortografia setcentista de l'autor a la fabriana actual. Segons que explica Maduella al pròleg, aquesta opció es justifica per la voluntat de fer el text el màxim d'entenedor al públic actual, cosa que creiem que aconsegueix plenament sense alterar la voluntat de Baborés. Certament, aquesta adaptació és més arriscada i problemàtica en la poesia que no pas en la prosa, però l'objectiu d'acostar el text a un públic culte –però no especialista en filologia– s'aconsegueix més bé. Si els escrits de caire memorialístic sempre tenen interès i utilitat, sobretot per a la història local, també en poden tenir per a estudiosos de fora de Catalunya que vulguin aprofundir aspectes més concrets i precisos d'algun fet històric com és en aquest cas l'actuació militar de les tropes

napoleòniques en el nostre país. Des d'aquest punt de vista, la reproducció de l'ortografia del manuscrit, variable, irregular i, a vegades, capriciosa, hauria fet del text un material inaprofitable.

Amb la publicació de l'obra de Josep Baborés, Àlvar Maduell, que ja havia editat el *Catecisme en vers* que el capellà guerriller havia publicat el 1819 (1976), augmenta el nombre de les obres anteriors a la Renaixença que els lectors i els investigadors tenen a l'abast. És un servei que mereix reconeixement, perquè, com és sabut, la brillantor de la nostra literatura medieval induí els estudiosos del segle XIX a englobar els escrits dels segles XVI, XVII i XVIII sota l'epígraf «decadència», una denominació impròpia que durant molt de temps descoratjà els investigadors de publicar obres d'aquell període. D'uns trenta anys ençà, però, alguns historiadors que s'han dedicat preferentment a aquest període han avisat de l'existència d'una producció que, pel fet de ser manuscrita, s'ha perdut o ha romàs oclusa i, per tant, desconeguda. Treballs com el de Maduell i d'altres demostren que les sospites eren fonamentades i que la presència del català escrit en aquell període no era precisament residual, com alguns autors, sense tenir prou en compte la manca d'un inventari fiable del que guarden arxius i biblioteques, s'han precipitat a proclamar.

Antoni HOMS I GUZMÁN

VICENTE CÁRCEL ORTÍ. *Breve historia de la Iglesia en España*. Barcelona, Ed. Planeta 2003. 506 p.

Entre los años 1979 y 1981, y bajo la dirección del padre Ricardo García Villoslada, la Editorial Católica publicó seis gruesos tomos con el título general de *Historia de la Iglesia en España* (BAC maior). Fue motivo de alegría para todos los estudiosos de esta disciplina. Porque aunque todos reconocen la importancia enorme que la Iglesia Católica ha tenido durante siglos en la vida de España, aún no existía un trabajo bien construido, según las exigencias de la historiografía moderna. La aparición de dicha obra, gracias a la colaboración de varios especialistas, marcó un hito sin duda importante. Pero hacía falta un estudio que diera una visión conjunta del desarrollo de la vida de la Iglesia Católica a lo largo de los siglos y llegara, así, fácilmente a las manos del lector. Es la tarea que ha asumido el valenciano Vicente Cárcel Ortí al confeccionar su nuevo libro.

Él mismo declara que su propósito ha sido el de preparar un compendio que le sirva de introducción en la materia al joven estudiante y de ensayo, al ya iniciado, y que, por tanto, su trabajo se mueve dentro de las grandes líneas de los hechos y del pensamiento sin descender a todos los aspectos de la vasta acción eclesial. Confiesa también que quiere llevar a cabo un trabajo serio, recogiendo los datos de la investigación y poniéndolos al servicio de ese ejercicio de *revisión* que conlleva toda tarea historiográfica. Pero como profesional, según la idea que tiene formada de la ciencia histórica, él no pretende *juzgar*, sino *comprender y ayudar a comprender* (cf. *Introducción*, p. 9-16).

A continuación Cárcel Ortí inicia su recorrido a lo largo de las 500 páginas de su denso trabajo. De éstas dedica 215 a temas referentes a las *edades* que suelen denominarse *antigua, media y moderna*, concretamente hasta el período de la *Ilustración*, a mediados del siglo XVIII; las 258 restantes son para tratar los de la *edad contemporánea*, es decir, desde la *Ilustración* hasta nuestros días. Esta simple observación ya deja entrever que donde el autor concentra más su esfuerzo y cuidado es en los grandes núcleos que sostienen la historia de la Iglesia Española en los últimos 250 años.

Lo cual es perfectamente comprensible teniendo en cuenta el campo de especialización de este autor, quien en 1979 ya había colaborado en el volumen V de la *Historia de la Iglesia en España* mencionada al comienzo de estas líneas y dedicada precisamente a la Iglesia española en la edad contemporánea (1808-1975). En 1988 nos brindó un grueso volumen titulado *León XIII y los católicos españoles. Informes vaticanos sobre la Iglesia en España* (Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona). Y, en fin, también recordamos que hace tres años dio a conocer un trabajo con el título de *La gran persecución. España, 1931-1939*. Se la publicó la Editorial Planeta, la misma que ahora le edita el libro que estamos presentando.

Teniendo en cuenta estos detalles, cabría señalar idealmente en él como dos partes: la primera llega hasta mediados del siglo XVIII, y la segunda, desde este momento hasta nuestros días.

La primera resume bien unos cuantos núcleos selectos. Entre ellos destaca el capítulo V, «Unidad político-religiosa», que abarca más de un siglo, desde 1474 hasta 1598, es decir, desde el matrimonio de Isabel y Fernando hasta la muerte de Felipe II. «Entramos en una época de encrucijadas», escribe el autor. «Nunca Aragón y Castilla habían conocido acontecimientos tan capitales» (p. 133-134). Razón por la que concede a este capítulo 68 páginas. A nuestro juicio, las más valiosas son las que, de una forma o de otra, se refieren al gobierno de los Reyes Católicos en sus múltiples intervenciones políticas y religiosas. Esas páginas mantienen una actualidad permanente ya que las figuras de Isabel y de Fernando constituyen un hito insoslayable en la larga historia de los pueblos hispánicos.

Pero donde el autor se mueve más a gusto y donde sus aportaciones resultan más enjundiosas es en los capítulos centrales de la que, idealmente, podría llamarse parte segunda del libro, concretamente los referentes a la Ilustración, la España liberal, la Revolución del 68, la Restauración y la Segunda República. En nuestra opinión, tales capítulos forman la médula dorsal de todo el libro (p. 233-384). El penúltimo, puesto bajo el título «Confesionalidad (1939-1975)», trata de acercarse a la Iglesia del período franquista tocando los puntos de la guerra civil (1933-1939) y de la inmediata posguerra, el concordato de 1953, la celebración del Concilio Vaticano II (1962-1965), la Acción Católica y la crisis de las organizaciones de apostolado seglar, el episcopado, el clero con sus inquietudes y protestas, el declinar del régimen del general Franco y la desorientación de muchos católicos (p. 413-456). El último capítulo, «Democracia (1975-)», pisa ya el umbral de esa historia que los españoles han ido construyendo y siguen construyendo en la viva actualidad de cada día, y, por tanto, apenas puede ser todavía objeto de una historia científica (p. 457-491).

El doctor Cárcel Ortí se mueve en una línea de «alta divulgación» (p. 11) y, al tratarse de un compendio, opta por omitir las notas al pie de página o al final de cada capítulo. Pero al terminar el trabajo ofrece una concisa bibliografía, citando «lo que considero más actual e importante y las obras que indican pistas, abren caminos y aportan bibliografía reciente» (p. 493). Añade también una cronología esencial (p. 499-506).

Todo compendio tiene, como por definición, sus ventajas y desventajas. El que estamos reseñando aquí ofrece el fruto de largos años de estudio por parte del autor, el cual trata de ceñirse a las líneas esenciales y de explicarlas lo más exactamente posible. De aquí el esfuerzo que hace para mantener el orden lógico, matizar, precisar, relacionar unas cosas con otras. Todo, con un clara intención pedagógica. Para ello se sirve, por ejemplo, de una sección que bajo el epígrafe «Síntesis del período», introduce al lector en el contenido de cada capítulo, como también de esas miradas retrospectivas con las que, de cuando en cuando, sale al paso del lector para recordarle el momento y el lugar en que se encuentra.

El nuevo estudio de Cárcel Ortí es de una indudable riqueza informativa. Porque, entre otras cosas, tiene en cuenta la historia civil de España, no pierde de vista la evolución de la Iglesia Católica en otros países «principalmente de Europa» y se mantiene en constante conexión con el pensamiento pontificio y la política del Vaticano. Tales elementos contribuyen a dar solidez y densidad a la reconstrucción histórica.

Aunque el autor declara que no pretende juzgar a nadie porque la historia no es ni debe ser un tribunal, con todo no puede dispensarse de emitir algunos juicios de valor. En nuestro parecer, cuando lo hace lo hace con equilibrio y circunspección. Si pondera las aportaciones de la Iglesia al desarrollo del país, reconoce también, y muchas veces, sus deficiencias. Y así, lamenta la falta de diálogo entre la Iglesia, el Estado y la sociedad que en tantas ocasiones ha retardado o impedido la renovación deseada. Cárcel Ortí se muestra valiente en ese su empeño de ayudar a disipar la ignorancia, a sacudir la inconsciencia colectiva o a corregir los prejuicios existentes. Y actúa con la libertad que otorga la ciencia. Si bien es verdad que no puede ocultar una cierta difusa propensión apologetica en defensa de la Iglesia oficial o papal.

Más de una vez, la lectura de la *Breve historia de la Iglesia en España* resulta interesante, y hasta apasionante, porque le hace sentir al lector la dureza de los tiempos, con sus afanes y luchas en medio de una gran aventura humana. Esta breve historia se centra en el estudio de las relaciones de Iglesia y Estado, pero no faltan en ella las llamadas a los aspectos de la vida interna del pueblo cristiano.

Hay que agradecer al doctor Cárcel Ortí el trabajo que se ha tomado al preparar esta obra. Nos parece de una gran utilidad. El profesional agradecerá que se le facilite una visión de síntesis; el clérigo que en sus años de seminario estudió esta historia –¡si es que la estudió!– de una manera fragmentaria y superficial gozará ordenando y profundizando sus conocimientos; el católico no iniciado en el saber histórico de su Iglesia verá que se le abre un horizonte insospechado para renovar su conciencia eclesial; y, en fin, cualquier lector con

aspiraciones de cultura no se arrepentirá de ojear estas páginas que le hablan de la marcha de un pueblo por los caminos del espíritu.

Ramón ALBERDI

ANTONIO GIL ALBARRACÍN, *Vida y obra de J.M. Vila, misionero franciscano en América y Asia*. Presentación de Antolín Abad Pérez. Almería-Barcelona, G.B.C. Editora 2003. 319 p.

Edición, sin anotaciones, precedida de un breve estudio introductorio, de la autobiografía inédita del misionero catalán Josep M. Vila Campasol (Les Preses 1849 - Villareal 1915). Formado durante la exclaustración hispana en el noviciado de los franciscanos descalzos de Lima (1868), realizó una amplia labor misionera en la Amazonia (1875-1880) y en la provincia china de Chan-Tong entre 1885 y 1908. Contiene interesantes noticias sobre la revolución de los bóxers.

A.S.T.

LLUÍS BADIA TORRAS. *Una vida jove que parla als joves. Al nostre amic John, 1917-1936*. El Masnou, Associació d' Amics de Joan Roig i Diggle, s.a.

En el llibre que exposem, es pot seguir, des del pròleg, els sis capítols i set apèndixs, la vida de Joan Roig Diggle, que nascut a Barcelona el dia 12 de maig de 1917 rebé la formació cristiana directament dels seus pares i a la Congregació Mariana a la Ciutat Comtal i després, en anar a viure al Masnou, a la seva parròquia. Al voltant de les activitats de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, a l'Orfeó de Sant Pere de Premià, o a la Mar Blava i sota la direcció del pare Pere Llumà i Viladrich, s'estava descabdellant un gran apòstol del seu ambient.

Davant de la persecució que es va convertir en un intent d'acabar amb el catolicisme, el nostre John comença a preparar el seu esperit oferint-se en defensa de l'Església i àdhuc disposat a tot si arribava l'hora de vessar la sang. I aviat arribà tal dia: la nit de l'11 al 12 de setembre de 1936 uns botxins se l'endugueren al cementiri de Santa Coloma de Gramanet, on fou immolat a la matinada. Fa ben poc temps que es va remetre el procés corresponent des del bisbat de Barcelona a la Congregació dels Sants, a Roma.

Frederic UDINA